STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03204

A REBISHE HEYM IN AMOLIKN POYLN

Itah Kalish

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

איטה קאליש

א רבישע היים

אין אמאליקן פוילן

פארלאג י.ל. פרץ ישראל

חשון תשכ״ד
נאוועמבער 1963

ITA KALISZ / A REBISHE HEIM
I. L. Peretz Publishing House
31, Allenby st., Tel-Aviv

איטה קאליש / א רבישע היים
פאַרלאַג י. ל. פרץ, תל־אביב, רח' אלנבי 31

כל הזכויות שמורות למחברת
©
All rights reserved
Printed in Israel

דפוס קואופרטיבי „אחדות" בע"מ, ת"א

„דריי זאכן זאל מען זיך אפלערנען
פון א קינד:
עס גייט קיינמאל נישט ליידיק,
ס׳איז שטענדיק פריילעך און
אז עס וויל עפעס — וויינט עס״...

(געהערט פון מיין טאַטן זצ״ל)

דעם אנדענק פון מיין שוועסטער נעמי ז״ל

װאַרקער חסידות / ד״ר שלמה ביקל

די װיכטיקסטע חסידישע הױפן, װאָס זענען אױפגעקומען אין קרױן־פּױלן נאָך דער פּטירה פון דעם פּשיסעכער רבין, ר׳ שמחה־בונם, אין יאָר 1827, זענען, בלי ספק, געװען אין קאָצק און אין װאָרקע.

דער װאָרקער רבי, ר׳ יצחק קאַליש, אָדער ר׳ יצחק דער שװאַרצער, װי מען האָט אים גערופן, און דער קאָצקער רבי, ר׳ מענדל מאָרגענשטערן, זענען בײדע געװען דעם פּשיסעכער רבינס געהױבענע תלמידים און חסידים און זענען בײדע פאַרבליבן נאָענטע חברים אױך נאָך דעם, װי זײערע װעגן האָבן זיך צעשײדט צװישן קאָצק און װאָרקע.

ר׳ מענדל מאָרגענשטערן איז געװען דער פילאָזאָף פון אינדיװידואַליזם. פאַר אים, פאַר ר׳ מענדעלען, האָט אַ חסיד געמײנט אַן אַלײנגײער, אַ גײער מיט אױסשליסלעך אײגענע כוחות צו גאָט־דערקענטעניש. און אױף דעם שװערן װעג האָט דער רבי דעם חסיד װײניק װאָס אָדער כּלל נישט געקענט העלפן.

פאַר ר׳ יצחק קאַליש איז דער חסיד און יעדער ייִד, קודם כּל, געװען אַ טײל פון דעם כּלל און דער װעג צו גאָט אַ בציבורדיקער. פאַר ר׳ יצחקן איז דער כּלל געװען אַ בעל־חוב צום יחיד, און דער רבי, דער פירער פון דעם כּלל, װאָס אָנערקענט דעם חוב און באַמיט זיך אים װאָס בעסער און שפּעדיקער צו צאָלן.

אהבת הבורא און אהבת ישראל לאזן זיך נישט אנט־קעגן שטעלן. מען קען דערפאר נישט זאגן, אז דער קאצקער איז געווען דער מאן פון גאט־דערקענטעניש און דער וואָר־קער — פון ליבשאפט צו יידן און פון אהבת הבריות, אבער ווען מען שטעלט די ביידע פרינציפן אריין אין אן אריטמע־טישער ריי איז עס זיכער קרוב לאמת צו זאגן, אז פארן קאָצקער איז אהבת הבורא און די ליבשאפט צו אמת געווען נומער איינס, בעת ביים וואָרקער איז דער נומער איינס געווען די ליבשאפט צום ייד און די זארג פארן כלל.

דער קאָצקער האט, ווי כמעט יעדער אין אמת אריינ־געטוענער טראכטעריי, געהאט א צעווייטאָקט געמיט, א שארפע צונג און דעם טעמפעראמענט פון א קפדן. דער וואָרקער ווידער איז, ווי יעדער וואס האט ליבער מענטשן ווי אידעען, געווען א נוח לבריות און האט פארמאגט דאס געמיט פן א געטרייען טאטן און פון א הארציקן זיידן.

ר׳ יצחק איז אוועק קיין וואָרקע און האט דארט גע־נומען פראווען חסידות לויט א לגמרי אנדערער שיטה, ווי אין קאָצק — לויט דער שיטה פון אהבת ישראל.

קאצק און ווארקע — צוויי באזונדערע שיטות. די חסידים פון די צוויי הויפן האבן זיך נישט ליב געהאט, אָבער ר׳ מענדל און ר׳ יצחק זענען איבער דער פארשיידנקייט פון זייערע שיטות און איבער דעם קעגנזייטיקן מאנגל פון ליבשאפט צווישן זייערע חסידים, געבליבן א לעבן לאנג נאענטע חברים און פריינט.

ר׳ יצחק האט געקעניגט אין וואָרקע קנאפע צוויי צענדליק יאר און איז נפטר געווארן אין 1848, אין עלטער פון ניין און זעכציק יאר.

נאָך דער פּטירה פון ר׳ יצחק, דער באַגרינדער פון דעם וואָרקער הויף, האָט זיין פּלאַץ פאַרנומען זיין זון ר׳ מענדל, אָדער ווי מען האָט אים גערופן אין דער חסידישער וועלט „דער מיטעלער וואָרקער״. און אַז ר׳ מענדל איז ניינצן יאָר שפּעטער נפטר געוואָרן אין פריען עלטער פון ניין און פערציק יאָר, איז אַרויף אויפן טראָן זיין זון ר׳ שמחה־בונם, וואָס האָט זיך, על פּי געמיט, ווייניק וואָס אַנגעקערט מיט זיין זיידן און מיט זיין טאַטן. ר׳ שמחה־בונם איז גאָר געווען אַ שטיק קאַצקער אויפן שטול פון וואָרקער רבין, און נאָך די כמעט פערציק יאָר, וואָס ר׳ שמחה־בונם האָט קפּדניש און קנאיש, גאַרנישט אויפן וואָרקער שטייגער, אָפּגעשטורעמט אין וואָרקע און אין זיין אָטוואָצקער ווילע, איז געקומען ווידער אַ ר׳ מענדעלע, מענדעלע דער צווייטער. און אַז ר׳ מענדעלע איז ל״ג בעומר 1919 נפטר געוואָרן אין וואַרשע אין עלטער פון ניין און פערציק יאָר (פּונקט ווי זיין זיידע ר׳ מענדל דער ערשטער), איז געוואָרן רבי זיין זון ר׳ יצחק, וואָס מיט אים ענדיקט זיך וואָרקע אין די יאָרן פון היטלעריסטישן אומקום און חורבן.

וועגן דער צייט, וואָס נעמט אַרום די לעצטע יאָרן פון דעם רבין ר׳ שמחה־בונם, פון זיין זון ר׳ מענדל דער צווייטער, און פון זיין אייניקל ר׳ יצחק, האָב איך איבערגעלייענט אַ טייל פון די פּרעכטיקע זכרונות* פון איטה קאַליש, אַ וואָר־קער משפּחה־קינד, וואָס האָט געקענט וואַרקע, אירע רביים און רביצינס, און האָט די פעיקייט פיין און לעבעדיק אָפּצומאָלן געשטאַלטן.

---

* ייווא־בלעטער, 1962.

איטה קאליש שאנעוועט נישט אירע געשטאלטן. זיי זענען טאקע נאענטע קרובים: זיידע, באבע, טאטע־מאמע און מומעס און פעטערס, אבער איר גייט צו דערציילן דעם אמת, ווי זי האט זיי געזען. זי אנטבלויזט, חלילה, נישט אירע העלדן, אבער זי גרימירט זיי אויך נישט, און האט דעם מוט צו דערציילן, וואס זי האט געהערט זאגן און דער עיקרשט, וואס זי האט אליין געזען.

די דאזיקע זכרונות זענען, לפי דעתי, ממש אן אוצר, ווי מען זאגט דאס, פארן קומענדיקן היסטאריקער פון די לעצטע צוויי דורות אין פוילן.

ערשטער קאפיטל

מיין מוטער און איר משפחה

מיין מוטער — איר הומאר און קריטיק. — די מומע פייגעלע די צדיקת. — דער זיידע ר׳ פנחס און זיינע „ווארקער אייניקלעך״. — די מומע מרים די פרנסה־געבערין. — דער פעטער בונם —, זיינע „געהיימע שליחותן״.

.1

מיין מוטער געדענק איך מיינסטנס אַ קרענקלעכע, אַ שוואַכע, ליגנדיק אָפט אויף דער קאַנאַפּע אין אונדזער לאַנגן, טונקעלן עסצימער, און אין שפּעטערדיקע יאָרן — אויפן לאַנגן האַמאַק אין דער ווילע פון מיין זיידן, ר׳ שמחה־בונם וואַרקער זצ״ל, אין אָטוואָצק. זי איז יאָרן לאַנג געווען קראַנק, תמיד געהאַט אין הויז אַ ספּעציעלע פלעגערין און אָפט געפאָרן אויף קוראַציע אין אויסלאַנד.

זי איז אָפט מאָל געווען זייער איראָניש און זיך באַצויגן צו מענטשן מיט אַ היפּשער מאָס קריטיק; דערפאַר אָבער האָט זי פאַרמאָגט אַ סך וויץ און הומאָר און שטענדיק גרייט געהאַט אַ קלוג סאַרקאַסטיש ווערטל פאַר יעדן איינעם וואָס האָט ניט נושא חן געווען אין אירע אויגן.

מיט אַ באַזונדערער איראָניע פלעגט זי דערציילן וועגן די יידן אין גאַליציע, מיט וועלכע זי האָט זיך באַגעגנט אין די עסטרייכישע קורערטער, און שטאַרק קריטיקירט זייערע מנהגים. „די דאָרטיקע יידן" — פלעגט זי זאָגן — „האַלטן זיך פאַר גאַנצע „עסטראַכער"; זיי רעדן „דאַטש", די מענער פאַרקירצן זייערע סורדוטן און די ווייבער פאַרבייטן דאָס יידישע הייבל אויף אַ פּאַרוק".

האָט אַ צופאַל דווקא געוואָלט, אַז מיין מוטערס פלעגע־רין, פריידל, איז גראַד געווען פון גאַליציע, און צוליב פריידלען

איז טאַקע אַ מאָל פאַרגעקומען אַ גרויסע אויפטרייסלונג אין אונדזער הויז. דאָס איז געווען אין אַ יום־כיפור־נאַכט, נאָך כל נדרי, ווען מיין פאָטער, באַגלייט פון זיין עלטסטן זון, זיינע ברידער, קרובים, מקורבים און סתם אַלטע וואָרקער חסידים, איינגעהילט אין זייערע טליתים מיט די זילבערנע עטרות, זענען אַריינגעקומען פון גרויסן בית־המדרש אָפּרוען נאָך כל־נדרי און צוגרייטן זיך צו דער לאַנגער יום־כיפור־נאַכט, איז פריידל געשטאַנען אין קיך און זיך געוואַשן מיט זייף.

פון דעם דאָזיקן חילול הקודש אין אונדזער הויז געדענק איך בלויז מיין מוטערס איראָנישע באַמערקונג: „נו יאָ, אַ גאַליציאַנערין"... צומאָרגנס נאָך יום־כיפור האָט פריידל די פלעגערין איינגעפּאַקט אירע זאַכן און פאַרלאָזט אונדזער הויז.

פאַרבליבן ביי מיין מוטער זי צו פלעגן איז איר עלטערע און ליבסטע שוועסטער „פייגעלע די צדיקת", ווי מען פלעגט זי רופן אין איר שטעטל קאָזשעניץ. מיין מומע פייגעלע פלעגט יעדעס יאָר אָנפילן דעם קעלער אין איר הויז מיט פלעשער מאַלינע־סאָק פאַר קראַנקע אָרעמע־לייט. מאַלינע־סאָק איז געווען אַ זיכער „שוויצמיטל", אַ רפואה בדוקה קעגן אַלערליי פאַרקילעכצן. האָט ווינטערצייט טאַקע יעדער פאַרקילטער אָרעמאַן אין קאָזשעניץ געקענט קריגן ביי פייגעלע די צדיקת אַ פלאַש גוטן מאַלינע־סאָק.

די מומע פייגעלע איז געווען זייער באַשיידן און ענוות־דיק. דער צאַרטער שמייכל אויף איר בלאַס געזיכט איז תמיד גרייט געווען מוחל צו זיין דער וועלט אַלע עוולות, אַפילו די גרויסע עוולות קעגן איר אייגן לעבן. דרייסיק יאָר — פון טאָג פון איר חופה — האָט די מומע פייגעלע געוווינט צוזאַ־

מען מיט אירע שווער־און־שוויגער; די גאנצע דרייסיק יאָר איז ניט זי געווען די באַלעבאָסטע פון איר הויז, נאָר איר אַלטע שוויגער, און דאָך האָט מען אין משך פון די אַלע יאָרן ניט געהערט קיין הויך וואָרט צווישן שנור־און־שוויגער...

פלעגט טאַקע די מומע פייגעלע אָפט לאָזן איר מאַן און קינדער אין קאַזשעניץ און וואַכנלאַנג זיצן ביים בעט פון מיין קראַנקער מוטער, צו איר שמייכלען גוטמוטיק און איר דער־ציילן כלערליי מעשהלעך.

דאָס שטעטל מאַטשעוויץ, ווו מיר האָבן געוווינט עטלעכע יאָר, איז באַשטאַנען פון אַ קיילעכדיקן מאַרק מיט עטלעכע ענגע שמאָלע געסלעך און אַ גרויסן שליאַך, וואָס האָט געפירט צו די אַרומיקע גוייִשע דערפער, און האָט פאַרמאָגט אַ שול, אַ מקווה, צוויי דאַזאָרעס, אַ יידישן פאָסט־טרעגער, עטלעכע מנינים יידן און — אַ טייך, די „דזשיקאַ״. די ווייבער אין שטעטל פלעגן מיט שרעק דערציילן איינע דער אַנדערער, אַז די „דזשיקאַ״ פאָדערט יעדעס יאָר אַ קרבן, יעדעס יאָר מוז דאָרט עמיצער דערטרונקען ווערן.

מיין מוטער, די גרויסשטאָטישע, רייכע טאָכטער, האָט פון תמיד אָן געהאַט אַן אַנטיפּאַטיע צו דעם שטעטל, אַן אַנטיפּאַטיע, וואָס האָט זיך גאָר פאַרשטאַרקט נאָך דעם ווי איר איינגן טעכטערל איז שיער ניט געוואָרן „דער קרבן״ פון דער „דזשיקאַ״. דאָס איז געווען אין אַ הייסן זומער פאַרנאַכט, ווען מיין מוטער האָט מיך געהאַט מיטגענומען צום טייך. קינד און קייט זענען געזעסן אין דער „דזשיקאַ״ און מיט גרויס הנאה געבראָדעט און געפּלעסקעט אין וואַסער. יעדע ווײַלע האָט מיך מיין מוטער שטרענג געוואָרנט, איך זאָל זיך פעסט

אָנהאַלטן אין איר און ניט דערוועגן זי אָפּצולאָזן. וואָס עס איז שפּעטער געשען, ווייס איך ניט. איך געדענק בלויז, אַז ווען כ׳האָב געעפנט די אויגן, האָב איך זיך געזען ליגן אויפן גראָז ביים טייך, אַרום מיר דאָס גאַנצע שטעטל צעטומלטע ווייבער און קינדער, און לעבן מיר — מיין טויט־דערשראָקענע מוטער מיטן פּוילישן דאָקטאָר... מער האָבן מיר זיך שוין אין דער „דזשיקאַ״ ניט געבאָדן.

מיין מוטער האָט געשטאַמט פון אַ רייך חסידיש הויז אין אַ פּויליש־דייטשער גרענעצשטאָט, פון די בענדינער אָרבאַכס, ווי מען פלעגט רופן די משפחה אין יענער גרענעץ־געגנט. ווען איך האָב דאָס ערשטע מאָל געזען מיינע בענדינער באָבע־זיידע, זענען זיי שוין געווען גאָר אַלט, פון אַמאָליקן רייכטום איז שוין לאַנג קיין סימן ניט געווען. פאַרבליבן איז דער באָבען בלויז איר שטאָלץ און חכמהדיק שווייגן, און דעם זיידן — זיין הומאָר און וויציקייט, פון וואָס די אייניקלעך פלעגן שטאַרק הנאה האָבן. איך געדענק איין מאָל אין אַ זומערדיקן שבת אין דער פרי, שפּאַנענדיק איבערן הויף פון אונדזער גרויסן בית־המדרש בעת דער הפסקה צווישן שחרית און מוסף, האָט ער מיך צוגערופן צו זיך און מיט אַ ברייטן, ליב־לעכן שמייכל פון הינטער זיינע גרויסע גאָלדענע שפּאָקולן, זיך כלומרשט פאַרנומען צו דער קעשענע פון זיין לאַנגער אַטלע־סענער זשופּיצע און ווי אַגב אורחא מיך אַ פרעג געטאָן: „נו, וואָס ווילסטו — אַ צענער אָדער אַ גולדן?״. איך בין שטיין געבליבן צעטומלט, פאַרשראָקן און אויסגעשריגן: „שבת?!״. איך האָב זיך אָבער גלייך געכאַפּט אויפן זיידנס שפּאַס, און מיר ביידע, דער אַכציק יאָריקער זקן און זיין קליינטשיק

איייניקל, האָבן זיך שטאַרק פונאַנדערגעלאַכט, צופרידענע איינער מיטן אַנדערן.

מיין אַלטיטשקער, מיטלווזקסיקער און קאַרפּולענטער זיידע ר׳ פּנחס אַרבאַך, ווייס ווי אַ טויב, אַ וזייסקייט וואָס האָט זיך באַזונדער אַנגעזען אויפן הינטערגרונט פון זיין לאַנגער אַטלעסענער זשיפּיצע און דעם גרויסן שוואַרץ־סאַמעט־טענעם הוט, — איז אַלע זיינע יאָרן געווען דאַנקבאַר דעם רבונו־של־עולם פאַר דער גרויסער זכיה פון זיין מחותנימשאַפט מיטן באַרימטן וואַרקער הויף. ער איז געווען שטאָלץ אויף זיין ייִנגסטער טאָכטער ביילעלע, מיין מוטער, די וואַרקער עלטסטע שנור, און נאָך שטאָלצער אויף זיינע וואַרקער איייניקלעך — אַ נאָמען וואָס איז פאַרבליבן אונדזערע קינדער ביזן היינטיקן טאָג.

פון מיין מוטערס צאַלרייכער משפחה פלעגט, אַ חוץ דער זיידע ר׳ פּנחס און די מומע פייגעלע, קומען צו אונדז זייער אָפט און אויף לאַנגע וואָכן אויך מיין מוטערס איינציקער ברודער ר׳ בונם סאָסנאָווצער, ווי מען פלעגט אים רופן. דעם פעטער בונמס גרויסע שוואַרצע אויגן האָבן שטענדיק גע־שמייכלט, טייל מאָל איראָניש, טייל מאָל — וויציק־לוסטיק. ער איז געווען זייער שיין: הויך, שלאַנק און באַזונדערס זיך אויסגעצייכנט מיט זיין עלאַסטישן, כמעט טאַנצנדיקן גאַנג.

ווי אַן איינציקער זון צווישן זעקס טעכטער אין הויז, איז ער פון קינדווייז אַן געווען שטאַרק פאַרפּיעשטשעט, און האָט אַלע זיינע יאָרן, שוין זייענדיק אַפילו אַ טאַטע פון עטלעכע קינדער, זיך קנאַפּ וואָס געקימערט וועגן טאָג־טעגלעכע באַ־דערפענישן. ער פלעגט מיינסטנס פאַרוויילן חסידות ביי זיין שוואָגער דעם רבין און געשמט פאַר אַ „זיידענעם יונגער־

מאַנטשיק״, מיט וועמען די חסידים האָבן זיך גערן געחברט און אים זייער ליב געהאַט.

די עיקר פרנסה־געבערין אין פעטער בונמס הויז איז געווען זיין ווייב מרים. מיין מומע מרים האָט געמאַכט גרויסע האַנדלס־ און פינאַנץ־טראַנזאַקציעס אַן אַ באַנק און אָן באַנק־באַאַמטע... די געלט־טויש געשעפטן האָבן געבליט אין איר גרענעץ־שטאָט סאָסנאָוויץ, און די שווערסטע, פאַרפּלאָנטער־סטע טויש־רעכענונגען פלעגט זי שטענדיק פירן „אויפן קאָפּ״, אָן אַ פעדער אין האַנט.

זי איז געווען זייער קלוג און ענערגיש און געשמט פאַר אַ „ליטוישע יידענע״. אויפן פאַרלאַנג פון מיין פאָטער איז די מומע מרים אַמאָל געפאָרן מיט מיינס אַ שוועסטערל, וואָס איז געווען דעמאָלט נאָך אַן ערנסטער קינדער־קראַנקייט, צו אַ פּראָפעסאָר אין בערלין. צוריקקומענדיק פון אויסלאַנד האָט די גאַנצע משפחה אַרומגערינגלט די מומע מרים און געוואַרט מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם צו הערן וואָס דער פּראָפעסאָר האָט געזאָגט. די מומע מרים אָבער איז געבליבן שטיין אין מיטן שטוב, זיך איראָניש צעשמייכלט און געזאָגט: „דער פּראָפע־סאָר? — דער פּראָפעסאָר האָט געזאָגט ס׳איז גאָרנישט; ס׳איז אַ רביש עסק״...

אין שפּעטערדיקע יאָרן, ווען מיין פאָטער איז שוין געווען רבי, האָט דער פעטער בונם געהאַט אין אונדזער הויף באַזונ־דערע וויכטיקע אויפגאַבעס, צווישן זיי אויך — „אויסצושפּיאָ־נירן״ וועגן די שידוכים, וואָס מען פלעגט מיין פאָטער פאַר־שלאָגן פאַר זיינע דעמאָלט נאָך גאָר יונגעטשקע טעכטערלעך. מיין פאָטער האָט זיך זייער געגרייסט מיט זיינע קינדער און אויך די אומצאָליקע שידוכים־פאַרשלאָגן מיט גרויסע רבישע

הייף, אָדער באַרימטע גבירישע הייזער אין דעמאָלטיקן פּוילן, האָט ער אַ מאָל געזאָגט: „וואָס פאַר אַ שידוך איך זאָל ניט טאָן מיט מיין טאָכטער, וועל איך מיך אַלץ אָפּנאַרן"...

איז דער פעטער בונם געווען דער געטרייער „געהיימער שליח" צו ברענגען די ערשטע ידיעות וועגן „קאַנדידאַט" צו ווערן דעם רבינס איידעם; האָט טאַקע אַ מאָל געטראָפן, אַז דער פעטער בונם איז שטאַרק נכשל געוואָרן אין זיין שליחות.

ומעשה שהיה כך היה: אַ שוין „כמעט" זיכערער קאַנ־דידאַט אויף צו ווערן דער איידעם אין אָטוואָצקער הויף, אַ בחורל פון אַ יאָר זעכצן־זיבעצן, אַ נאָענטער קרוב פון אַ באַרימטן רבין אין פּוילן — איז עפּעס נאָך אַ שטאַרק פאַרקי־לעכץ געקומען אויף דערהאַלונג אין איינעם פון די גרויסע, רייכע פּענסיאָנאַטן אין אָטוואָצק. מיין פאָטער, אין זיין שטענ־דיקער באַזאָרגעוודיקייט וועגן געזונט פון זיינע קינדער, האָט באַלד באַפוילן דעם פעטער בונם אַריינצופאָרן אַלס „גאַסט" אין יענעם פּענסיאָנאַט, כדי צו קענען פון דער נאָענט דער־גיין, צי דאָס „פּענסיאָנאַט־זיצן" פון דעם געוועלטן חתן איז טאַקע נישט מער ווי אַ פּשוטע דערהאָלונג נאָך אַ פּשוטן פאַרקילעכץ...

מיט גרויס מי און אַ סך המצאות איז מיין פעטער בונם געלונגען זיך „איינצוקוואַרטירן" אַ טיר־לעבן־אַ־טיר מיט דעם יונגן בחורל, און נאָך עטלעכע טעג נהנה זיין פון דער קולי־נאַרער קונסט פון דעם באַרימטן אָטוואָצקער פּענסיאָנאַט אין יענע יאָרן, האָט ער אויסגעפונען, אַז אויפן נאַכט־טישל לעבן בעט פון דעם חתן־בחורל זענען געשטאַנען עטלעכע קליינע פלעשלעך מיט רפואות פאַרשריבן פון אַ גרויסן דאָק־טאָר אין וואַרשע...

נאָך איידער מיין פֿאָטער האָט באַוויזן זיך צו אַנטשליסן וועגן דאָזיקן ערנסטן ענין, האָט שוין דער צד שכּנגד זיך געהאַט דערוווּסט פֿון דער גאַנצער „שפּיאָנאַזש־אַפּערע", זיך גאָר שטאַרק באַליידיקט און מער ניט געוואָלט הערן פֿונעם שידוך מיטן „וואָרקער אייניקל"...

צווייטער קאפיטל

די ווארקער דינאסטיע

דער „אלטער ווארקער". — זיין צדקות און עניוות. — דער „מיטע־לער ווארקער". — זיין תשוקה צו ביאת הגואל. — ר' שמחה בונם ווארקער, דער „רבי פון ארץ־ישראל". — זיין אסקעטישער דרך.

.2

דער יהוסדיקער אָפּשטאַם פון די „וואָרקער אייניקלעך" האָט זיך געצויגן פון ר' יצחק וואָרקער, דער „שוואַרצער יצחק", ווי מען פלעגט אים רופן אין הויף פונם רבי ר' בונם אין פשיסעכע.

די מעשה פאַרוואָס ר' יצחק וואָרקער איז געווען אַ שוואַרצער פלעגט אונדז די באָבע גאָלדעלע, מיין פאָטערס מוטער, דערקלערן אַזוי: איינער פון ר' יצחק וואַרקערס אור־אור־עלטערן, דער „בעל לבושים", איז געווען זייער אַ שיינער מאַנצביל. איין מאָל, גייענדיק אין גאַס, האָט אים דערזען אַ יונגע גויע, די פריצטע פון יענער געגנט. זי האָט ניט אָפּגע־לאָזט פון אים, אים כסדר נאָכגעגאַנגען, ביז — ער איז אַריינ־געלאָפן אין אַ הויז, אַרויף אויפן דאַך און אַרויס דורכן קוימען פאַרסאַזשעט פון קאָפּ ביז פיס. אַהיימקומענדיק האָט ער לאַנג געוואַשן פון זיך די סאַזשע און אויסגערופן: „רבונו־של־עולם, איך בעט דיך, אַז אַלע מיינע דורות זאָלן זיין שוואַרץ"... און דעריבער — האָט מיין באָבע אונדז פאַרזיכערט — זענען אַלע אין אונדזער משפחה ברונעטע.

מיין אור־אור־עלטער־זיידע ר' יצחק וואָרקער האָט גע־שמט פאַר אַ גרויסן עניו און מזג־טוב, און אהבת־ישראל איז פאַרבליבן דער דעוויז פון וואָרקער חסידות אין אַלע שפּע־טערדיקע דורות. חסידים פלעגן דערציילן אַ סך קוריאָזן אין צוזאַמענהאַנג מיט ר' יצחק וואָרקערס צידקות און עניוות.

כל ימי חייו איז ער אַרומגעפאָרן איבער די פּוילישע שטעט און שטעטלעך װעגן פאַרשײדענע שתדלנותן פאַר ייִדן: בײ רעגירונגס־אינסטאַנצן צו באַפרײען אַ ייִד פון תפיסה; בײ ייִדישע קהילות אָפּצוראַטעװען אַ ייִד פון אַ מסירה, העלפן אַן עגונה אױסגעפונען איר מאַן, און כּתם העלפן אַ ייִד אין אַן עת־צרה.

זײן צידקות און עניוות האָבן משפּיע געװען אַפילו אױף דעם באַרימטן קנאי און פאַרברענטן מתנגד ר׳ עזריאל מאיר גראָדשטײן פון לובלין.

ר׳ עזריאל מאיר איז געװען אַ גרױסער למדן און ירא־שמים, אָבער אַ גרױסער כּעסן און אַ מוראדיקער קפּדן. זײנע בני־בית פלעגן ממש ציטערן פאַר זײן קוק. אין אַ שײנעם פרי־מאָרגן האָט בײ אים פּאַסירט אַן אומסטערלישע זאַך: זײן אײדעם ר׳ לײבעלע אײגער זצ״ל, איז געװאָרן אַ חסיד און — „בגניבה” אַװעק צום קאָצקער רבין.

בײ ר׳ עזריאל מאירן אין הױז האָט זיך ממש געטאָן חושך. ער האָט געקערט װעלטן. עס האָבן ניט געהאָלפן די תחנונים פון זײן משפּחה און ניט די ביטערע טרערן פון זײן אײגענער טאָכטער: ער האָט געאָסרט דעם אײדעם, דעם „כּת׳ניק” — װי מתנגדים האָבן אין יענע יאָרן גערופן די חסידים — דריסת־הרגל אין זײן הױז און אים באַפױלן תיכף ומיד אָפּצוגטן ס׳װײב.

דער יונגער ר׳ לײבעלע אײגער איז געבליבן אַ צײט לאַנג אין קאָצק פאַרדאַגהט און אַן אַ פּרוטה אין טאַש ביז ער האָט זיך אַנטשלאָסן צוריקצופאָרן קײן לובלין, ויהא מה. אַרײנקומענדיק אין שװערס הױז איז ער שטילינקערהײט, קײנער זאָל אים ניט באַמערקן, אַרײן אין זײן צימער.

פלוצעם אָבער האָט ר׳ עזריאל מאיר דערזען דעם איידעם, שנעל צוגעלאָפן, אָנגעכאַפּט אים און געוואָלט אים אַרויס־וואַרפן דורכן פענצטער פון צווייטן שטאָק... אויף די געש־רייען און געוואַלדן פון ר׳ לייבעלעס ווייב און שוויגער, זענען זיך צונויפגעלאָפן מענטשן און אַרויסגעפירט ר׳ לייבעלען פון שטוב.

ר׳ יצחק וואַרקער דערוויסנדיק זיך פון דער מעשה גורא, איז תיכף אַוועק קיין לובלין, געזעסן דאָרט לאַנגע וואָכן און ניט אָפּגעטראָטן פון ר׳ עזריאל מאירס הויז, ביז ער האָט גע־פועלט ביים מתנגדישן קנאי, ער זאָל מבטל מאַכן דעם גזר פון אָפּגטן זיין טאָכטער.

חסידים פלעגן זיך אויך דערציילן אַ זייער כאַראַקטע־ריסטישע מעשה וועגן ר׳ יצחק וואַרקער: איין מאָל אין אַ פראָסטיקער ווינטער־נאַכט, קומענדיק אין דער פּוילישער הויפּטשטאָט וואַרשע לטובת אַ יידישן ענין, האָט זיך אים שפּעט ביי נאַכט, ליגנדיק אויפן געלעגער אין זיין אַכסניה, שטאַרק פאַרוואָלט אַ שמעק טאַבעק. אין צימער איז געווען ביטער קאַלט און ער האָט אין גאַנצן געציטערט. איז ר׳ יצחק וואַרקער געלעגן אין בעט און איינגעטענהט מיט זיך: „עס ווילט זיך זייער שטאַרק אַ שמעק טאַבעק, זייער שטאַרק. אויפשטיין און צוגיין נעמען דעם טאַבעק, הייסט עס דאָך נאָכגעבן דער תאווה... ניט צוגיין — עצלות". און ער האָט באַ־שלאָסן: „איך וועל טאָקע יאָ צוגיין צום טיש און — דעם שמעק טאַבעק ניט געמען". און כך הווה, ער איז אויפגע־שטאַנען אין דער ביטערער קעלט, צוגעגאַנגען ביז צום טיש און — דעם שמעק טאַבעק ניט גענומען.

אין היפּך צו אים איז די באָבע רחל, ר׳ יצחק וואַרקערס

ווייב, געווען אַ שטרענגע, שוויַיגנדיקע יידענע, וואָס האָט זיך אָפּט געבייזערט און געהאַט טענות צו איר מאַן פאַר זיין אומבאַגרענעצטער גוטסקייט און אָפּפערוויליקייט; באַזונדערס פלעגט זי זיך בייזערן פאַר זיין מילדקייט און נאָכגיביקייט צו זייערע צוויי זין — מענדעלע (שפּעטער דער מיטעלער וואָרקער) און דודל (דער אַמשינאָווער רבי), — ביידע נאָך יונגע יינגלעך קונדסים, וואָס פון זיי איז געווען ניט ווייניק אויסצושטיין אין שטוב. פלעגט זיך די באבע רחל פאַרקלאָגן אויף אירע קינדער און צום מיינסטן טאַקע אויף מענדעלען. „עס איז גיט אויסצוהאַלטן פון דיין מענדלען" — איז זי איין מאָל אַריין צו איר מאַן מיט אַ געבייזער. ר' יצחק וואָרקער איז געבליבן שטיין אין מיטן צימער, זיך גוטמוטיק צע־שמייכלט און גאַנץ געלאַסן איר געענטפערט: „נו, גוט, מיר'ן זיך איינטיילן מיטן עולם־הבא — מענדעלע פאַר מיר, דודל פאַר דיר, גוט?" מיטן דאָזיקן צוזאָג אויף עולם־הבא איז מיין באבע רחל אַרוים אַ באַרויקטע פון איר מאַנס צימער.

חסידים פלעגן זאָגן, אַז די גוטסקייט פון ר' יצחק וואָר־קער איז אים געקומען בירושה; שוין זיין פאָטער, אַ פּשוטער ערלעכער ייד, האָט מען גערופן ר' שמעון בעל רחמנות.

מיין עלטער־זיידע, ר' מענדל וואָרקער, דער „מיטעלער וואָרקער", ווי מען האָט אים גערופן אין דער חסידישער וועלט, איז געווען אַ יפה־תואר, די העכסטע און גראַציעזעסטע געשטאַלט צווישן זיינע צענדליקער טויזנטער חסידים. מיין פאָטער פלעגט אין די ווינטער־נעכט שטיין שעהן לאַנג ביים קאַכעדיקן קאַכל־אויוון אין אונדזער עסצימער און זיך צוהערן צו די פאַרשיידענע מעשיות, וואָס זיין מאַמע, מיין באבע גאָל־

דעלע, זיצנדיק לעבן אים אויף א גרויסן ווייכן פאטעל, האט דערציילט וועגן איר באַרימטן שווער, דעם מיטעלן וואַרקער, באַזונדערס וועגן זיין אויסערגעוויינלעכער ציכטי־קייט, וואָס האט ממש געגרענעצט מיט עלעגאַנץ. יעדן פריי־טיק פאַר נאַכט פלעגט ער פאַרן שפּאַצירן אין א קאַטש געשפּאַנט אין צוויי פּאָר פערד נאָשפּיץ. זיינע ווייסע זאָקן פלעגן באַשמירט ווערן מיט חלבנע ליכט, כדי אַרויסצובאַקומען דעם געהעריקן גלאַנץ. זיין גאַנצער אויסזען און באַנעמונג איז געווען פון אַן אַריסטאָקראַטישער גרויסער פּערזענלעכקייט.

מיט א באַזונדערער פּיעטעט האט די באָבע גאַלדעלע דערציילט פון דער אומגעהויערער פריינדשאַפט וואָס האט אַלע יאָרן געהערשט צווישן דעם אַלטן גערער (דער חידושי הרי״ם) און דעם מיטעלן וואַרקער.

דער חידושי הרי״ם איז נפטר געוואָרן אין א ווינטערדיקן שבת פאַר נאַכט. אין וואַרקער הויף האט מען א גאַנצן שבת געוואַרט אויף א ידיעה, געוואַרט אויף די ערשטע דריי שטערן צו קאָנען שיקן א שליח קיין גער געוואָר צו ווערן... און א מרה שחורה איז געווען אין וואָרקע. ר׳ מענדל איז יענעם שבת נאָך מיטאָג געזעסן פאַרמאַכט אין זיין צימער, קיינעם נישט אַריינגעלאָזט. חסידים האָבן זיך געדרייט איבערן גרויסן הויף פאַרעצבעט, פאַריתומט.

פלוצעם, שוין צו בין־השמשות צו, האט זיך א פראַל אויפגעטאָן די טיר, דער מיטעלער וואַרקער איז אַרויס פון זיין צימער, א שפּאַן געטאָן צום פענצטער פון דער לאַנגער חסי־דים־שטוב, שטיין געבליבן מיטן רוקן צום עולם און האסטיק א זאָג געטאָן: „אַ־וואַ, א שאַד! און איך האָב געמיינט, אז מיר ביידע וועלן ברענגען משיחן — און עס וואָלט דאָך טאַקע

גלײך געװען, ער דער אַלטער רבי, און איך דער יונגער!".

ר' מענדל װאָרקער איז נפטר געװאָרן אין עלטער פון נײן און פערציק יאָר. חסידים האָבן דערצײלט, אַז ער איז אַװעק פון דער װעלט פון אַן איבערמענטשלעכער תשוקה צו אַן אומדערגרײכבאַרן ציל — אַ תשוקה צו ביאת־הגואל. לויט דער יראת־הכבודיקער שילדערונג פון מײן באָבע גאָלדעלע, איז איר שװער געװען די פאַרקערפּערונג פון מענטשלעכער שלימות.

דעם זײדן ר' שמחה־בונם, דער נאָכפאָלגער פון מיטעלן װאָרקער, האָבן זײנע אײניקלעך ניט געהאַט געזען ביז זײן אָפּפאָר קײן ארץ־ישראל.

פון דעם אַלעמען װאָס איך האָב זיך װעגן אים אָנגעהערט אין דער הײם, איז אין מײן קינדערשער פאַנטאַזיע אַנטשטאַנען אַ בילד פון אַ מיטאָלאָגישער געשטאַלט, װאָס געפינט זיך אױף אַ הױכן טורעם, אין מיטן פון אַן אײז־פּאַלאַץ, פון װעלכן עס גײען אַרױס פון מאָל צו מאָל „שטאַפעטן" מיט כלערלײ באַפעלן — באַפעלן פאַר זײן װײב און קינדער, פאַר דער גאַנצער משפחה און פאַר גאָר דער װעלט.

יאָרן־לאַנג איז מײן זײדע געװען אָפּגעשײדט פון זײן װײב און קינדער, ער האָט געהאַט פאַרלאָזט דעם אַלטן װאָרקער הױף, אַװעק אין זײן װיליע אין מיטן די אַטװאָצקער געדיכטע װעלדער, װאָס האָבן זיך געצױגן אױף מײלן־װײט ביז צו דער סאַמע הױפּטשטאָט פון פּױלן, און פאַרבליבן דאָרט אַלײן מיט זײנע שמשים, מקורבים און חסידים ביז זײן אָפּפאָר קײן ארץ־ישראל. קײן שום „פרעמדער", אַפילו ניט זײן װײב און קינדער, האָבן ניט געטאָרט איבערטרעטן די

שוועל פון זיידנס ווילי אן זיין ספעציעלער דערלויבעניש. אויף די מקורבימס טענה: וואס וועט זאגן די וועלט? האט ר׳ שמחה בונם ווארקער אויסגערופן: „די וועלט?, ווער איז די וועלט? איך בין די וועלט!״.

אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען פוילישע יידן זענען געשטאנען אין דער ריי צו קריגן אביסל לעבנס־מיטל, פלעגן אלטע ווארקער חסידים אין אונדזער הויף זיך וויצלען: „אויך מיר א נייס! חסידים לאכן דערפון, ,ער׳, זכרונו לברכה, האט איינגעפירט צו שטיין אין דער ריי נאך פאר זיי״. און זיי פלעגן דערציילן, ווי הונדערטער חסידים, צונויפפארנדיק זיך פון אלע עקן פוילן אין זיידנס ווילי, פלעגן יום־טוב ביי נאכט נאכן דאווענען שטיין שעהן לאנג אין דער ריי אויף „שלום נעמען״ ביי זייער רבין. די ריי האט זיך געצויגן איבער דער לאנגער שמשים־שטוב, דורכן גרויסן בית־המדרש ביז ווייט ארויס איבערן גאנצן הויף. איז דעם זיידנס יינגסטער זון, ר׳ דודל, א לאנגער, דארער, טובערקולאזער יונגערמאן ביי שווער און שוויגער אויף קעסט, געקומען א מאל אויף יום־טוב און באלד נאך מעריב אוועק שלום נעמען ביי זיין טאטן. מיין זיידע, ניט האבנדיק געזען זיין שוואכן זון זואכן לאנג, האט אויפגעהויבן זיינע לאנגע ברעמען, אים שארף אנגעקוקט און א זאג געטאן: „עס שטייען יידן און ווארטן פאר דיר״... און דער שוואכינקער דודל איז אוועק אויף שעהן לאנג ווארטן אין דער ריי אויף שלום נעמען ביי זיין טאטן.

דאס גרויסע צווייִשטאקיגע הויז אין זיידנס ווילי איז געווען איינגעטיילט אין מילכיקע און פליישיקע שטובן; אין פסחדיקע און חמצדיקע דירות. אין כאלאט, וואס ער האט

געטראָגן בעת אַ פליישיקער סעודה, האָט ער ניט געגעסן קיין מילכיקס. פלעגן „גערער לצים", ווי מען האָט ביי אונדז גערופן די גערער חסידים, ליצנות מאַכן און זאָגן: „דער וואָרקער, אַז ער לערנט הילכות בשר וחלב, וואַרט ער זעקס שעה בין דיני בשר לדיני חלב"...

פון זיין גרויסער איינזאַמער ווילע פלעגט דער זיידע שיקן שטאָפּעטן צו זיין ווייב און קינדער, וואָס זענען פאַר־בליבן וווינען אין אַלטן הויף אין וואָרקע. די שטאָפּעטן פלעגן פירן קיין וואָרקע קליידונג פאַר די פרויען און שטרענגע באַפעלן, מען זאָל אים פאָלגן. די דאָזיקע באַפעלן האָבן זיך מיינסטנס באַצויגן אויף די ווייבערשע בגדים; זיי זענען אויפגענייט געוואָרן אין זיידנס ווילע גופא, דורך אַ ספּעציעלן שניידער, אונטער דער פּערזענלעכער השגחה פון זיידן. באַשטאַנען איז די דאָזיקע ווייבערשע הלבשה פון שוואַרצע אָדער רויטע אַטלעסענע אָדער זיידענע טולעפּלעך. די שוואַרצע פאַר דערוואַקסענע, די רויטע — פאַר קליינוואַרג.

די קאָפּ־באַדעקונג פון די פרויען איז געווען ניט ווייני־קער גראַטעסק: אַ הייבל אָדער אַ שלייער, ווי מען פלעגט עס רופן, פון גאָלד־ אָדער זילבער־געוועב, פאַרענדיקט מיט אַ „קאָזיראָק" איבערן שטערן און אויסגעזעצט מיט טייערע שטיינער און פּערל. די ווערט פון אַזאַ שלייער האָט מען געשאַצט אויף שיינע הונדערטער רובל.

די פענסיע פאַר זיין ווייב און קינדער פלעגט דער זיידע שיקן דורך אַ ספּעציעלן שליח, אַ חסיד, אַ מקורב. איין מאָל האָט ער אָבער באַמערקט, אַז דער מקורב לייגט אַריין דאָס געלט אין טאַש ניט איבערציילנדיק עס פריער. ער האָט אים תיכף צוגערופן צו זיך, צוריקגענומען דאָס געלט און אים

געזאָגט: „דער וואָס נעמט געלט אומגעצײלט, איז ניט קיין באַגלייבטער שליח". און מער ניט געשיקט דורך אים די פענסיע קיין ווארקע.

מיין זיידנס לעבנס-באַנעם און לעבנס-שטייגער האָבן אוודאי אַ סך געהאַט צו טאָן מיט זיינע שטענדיקע פיזישע ליידן. ער איז געבוירן געוואָרן אַ בעל-מום, געהאַט אַן אויס-געקרומטן פוס, און שפּעטער געזעסן אין אַ ספּעציעל קאָנסט-רוירטן שטול, דער פוס איינגעשרויפט אין אַפּאַראַטן, וואָס האָבן באַדאַרפט צוריק אויסגלייכן די אויסגעקרומטע ביינער.

דער באַרימטער יידיש-פוילישער סקולפּטאָר קונאַ, אַ געוועזענער שאַרפער ווארקער חסיד און דערנאָך אַ משומד און אַ גרויסער קינסטלער, האָט מיט אַ סך יאָרן שפּעטער דערציילט אונדזערן אַ פריינד, משה מאַנדל פון לאָדזש, אַז בעת ער, קונאַ, האָט געשאַפן זיין באַרימטע אַסקעטישע פיגור האָט אים די געשטאַלט פון מיין זיידן געדינט ווי אַ מאָדעל.

דריטער קאפּיטל

די באבע גאָלדעלע און איר משפּחה

עלעגאַנץ און מאָדישקייט. — דער ריס אין איר פאַמיליע־לעבן. — ר׳ אליהו הערץ און זיין ווייב שרהלע די חכמה. — די מומע איידעלע און איר מאַן ר׳ ברוך קלעפּפּיש. — די מומע איטעלע און איר אַמביציעזער מאַן ר׳ נחמיה וואַרקער.

.3

די באָבע גאָלדעלע, ר׳ שמחה בונמס ווייב, איז געווען דער היפּך פון איר מאַן. זי האָט ליב געהאַט עלעגאַנץ, געווען אַ גרויסע מבינטע אויף מאָדישקייט און פאַרמאָגט אַן אייגעבוירענעם חוש פאַר שיינקייט. אין די שפּעטערדיקע יאָרן, ווען זי איז געווען די עקרת־הבית פון אונדזער היים אין אָטוואָצק, פלעגט זי אירע „שלייערס״ באַשטעלן אין וואַרשע ביי אַ ספּעציעלער פּוצערקע, גענוי לויט אירע אייגענע מאָדעלן, און ניט איין מאָל פלעגט טרעפן, אַז די שלייערס זענען געשיקט געוואָרן אַהין און צוריק — פון וואַרשע קיין אָטוואָצק און פון אָטוואָצק קיין וואַרשע — אויב די סטענגעלעך און שפּיצעלעך און פּריזקעלעך זענען ניט געווען גענוי אַזוי ווי זי האָט געוואָלט.

זי איז אָבער פון דער נאַטור אויס געווען אומבאַהערשט, זייער עמפּינדלעך און געזען אַ פּחיתת־הכבוד אין יעדער זאַך, וואָס איז ניט געווען אין גאַנצן לויט איר ווונש אָדער געשמאַק. פלעגט טאַקע תמיד מיין פאַטער זיין איר באַרויקער, סיי אין איר באַרעכטיקטן סיי אין איר אומבאַרעכטיקטן אויפבראָז.

באַזונדערס אומרויק און פאַרזאָרגט פלעגט די באָבע זיין אין די טעג פון די ימים־נוראים. פאַרזאָרגט — אויסצובעטן אַ גוט יאָר פאַר אירע קינדער, קינדס־קינדער און פאַר דער גאַנצער משפּחה; אומרויק — צוליב דעם ימים־נוראימדיקן דאַווענען. די באָבע האָט שטענדיק מורא געהאַט, טאָמער

וועט זי, חס־ושלום, ניט געגוג מקפּיד זיין אַרויסצורעדן די תּפילות ווי געהעריק; פלעגט טאָקע יעדן שבת און יום־טוב, און בעיקר ראש־השנה און יום־כּיפּור, שטיין לעבן איר אַן אייניקל שעהן לאַנג אין אונדזער שמשים־שטוב, וואָס האָט גערינט ווי אַ ווייבערשול, און איר העלפן אין איר היתּוך־הדיבור. און ניט איין מאָל האָט פּאַסירט, אַז זי האָט „איבער־געדאַווגט" פון דאָס ניי דעם „מפּני חטאינו" אָדער דעם „ונתנה תוקף" — ביז זי איז אַרוים בשלום...

מיין באָבע גאָלדעלע איז געווען אַ טאָכטער פון אַ באַקאַנטן וואַרשעווער גביר, ר׳ אליהו הערץ, אַן אַלטער אַנגעזעענער וואַרקער חסיד, אַ ייד אַ למדן און אין גאַנצן אָפּגעטאָן פון מילי דעלמא. זיינע גרויסע געשעפטן זענען געפירט געוואָרן דורך „מענטשן"; זענען זיי געפירט געוואָרן אַזוי לאַנג ביז — ביז זיי זענען דערפירט געוואָרן צו אַ מיאוסן באַנקראָט. פלעגט שפּעטער מיין עלטער־זיידע זיצן טאָג און נאַכט און לערנען און הנאה האָבן פון דער אומענדלעכער מנוחה אויף גאָטס וועלט.

מיין עלטער באָבע שרהלע, ר׳ אליהו הערץ׳ס ווייב, איז געווען אַ קליינע, דיקלעכע יידענע, האָט געטראָגן אַ הויכע קופּקע אויפן קאָפּ און איז געזעסן שטענדיק אַ ריינע, ציכטיקע, איינגעהילט אין אַ לאַנגן שוואַרצן שאַל. זי האָט געשמט פאַר אַ גרויסע חכמה. זי פלעגט אָפט און מיט אַ סך הומאָר דערציילן, אַז איר שוויגער קו־מענדיק זי „אָנקוקן" פאַר איר זון, האָט מיטגעבראַכט אַ גרויסן פאַרפּלאָנטערטן קנויל ביינוול, אים איר דערלאַנגט אויפצופּלאָנטערן זאָגנדיק איר: „מיין קינד, זאָלסט וויסן, אַז צו אַ מאַן באַדאַרף מען האָבן אַ סך געדולד, זייער אַ סך

געדולד״... דאָס אויפפלאַנטערן דעם קנויל ביינוול האָט געזאָלט זיין אַ מין „עקזאַמען״ פאַר דער צוועלף־יאָריקער כלהס גע־דולדיקייט.

פאַרן מיאוסן באַנקראָט האָט ר׳ אליהו הערץ נאָך באַוויזן צו טאָן גאָר שיינע שידוכים מיט זיינע טעכטער. און דער רעקאָרד האָט געשלאָגן טאָקע דער שידוך פון מיין באָבע גאָלדעלע מיטן אַלטן וואַרקער הויף, אַ שידוך וואָס איז ניט עולה־יפה געווען. מיין באָבע פלעגט דערציילן, אַז איינער פון זיידנס מקורבים און „טישזיצערס״ האָט אַ מאָל געוואָגט אים צו פרעגן הלמאי ער גט זיך ניט מיט זיין ווייב. דערויף האָט דער זיידע געלאַסן און פאַרטראַכט געענטפערט : „איך וואָלט עס געטאָן, ווען איך וואָלט געקאָנט וויסן ווער עס וועט אַ מאָל זיין דער ברודער פון מיין מענדעלע״ (זיין עלטסטער זון)...

מענדעלע, מיין פאָטער, איז שוין פון קינדווייז אָן געווען פאַר מיין זיידן ניט נאָר זיין בכור, נאָר אויך זיין אויסדערוויילטער זון — אַ קאָמפּענסאַציע פאַר ניט־דערפילטע האָפענונגען און אַנטוישטע שטרעבונגען. אָבער מחמת זיין אומברחמנות־דיקער אויסגעהאַלטנקייט צו זיין אייגענעם איך, האָט אויך זיין באַציונג צום זון, דער עיקר־העיקרים פון ר׳ שמחה־בונם וואַרקערס עמאָציאָנעל לעבן, אַנגענומען אויסטערלישע פאָרמען און דערפירט צו ערנסטע ריסן אין זיין פאַמיליע שוין אין זיינע גאָר פריסטע יאָרן. אַז זיין מענדעלע איז אַלט געוואָרן איין יאָר האָט מיין זיידע שטרענג און קאַטעגאָריש געפאָדערט פון דער באָבען, זי זאָל תיכף אַנטווייענען דאָס קינד פון דעם אָם. זיין בכור וועט ניט זייגן לענגער ווי ס׳איז אומבאַ־דינגט נייטיק, איין יאָר צייט. אין יענע יאָרן, ווען קינדער

פֿלעגן אַנטװײַנט װערן ערשט צו צװײ יאָר און מער, איז די דאָזיקע פֿאָדערונג פֿון מײַן זײדן פֿאַרגעקומען װי אַן עקשנותדיקע טיראַניי אין די אויגן פֿון זײַן װײַב, די פֿאַרציטערטע ײדישע מאַמע, װאָס האָט לאַנג געװאַרט אויף איר ערשטגעבוירענעם, און אויך אין די אויגן פֿון איר סביבה. מײַן באָבע האָט ממש געציטערט, אַז דאָס פֿרי אַנטװײַנען װעט חלילה פֿאַרשאַטן דעם קינד, און האָט אויף קיין פֿאַל ניט מסכּים געװען מיט דער פֿאָדערונג פֿון איר מאַן.

„איך האָב בשום אופֿן ניט געקאָנט דאָס קינד אַזוי פֿרי אַנטװײנען" — פֿלעגט מײַן באָבע זאָגן מיט אַ ציטערדיקער שטים, בעת זי האָט אונדז דערציילט װעגן דאָזיקן אויסטערלישן פֿאַל. „איז איין מאָל אין אַ פֿראָסטיקן פֿאַרטאָג, האָב איך מיך אַ כאַפּ אויפֿגעטאָן פֿון שלאָף פֿאַרשראָקן, לעבן מײַן בעט איז געשטאַנען דעם קינדס אַם און שטיל, װײנענדיק געשעפּטשעט: ‚רביצין, רביצין — דאָס קינד, ס'קינד'... איך בין אַ שפּרונג געטאָן פֿון געלעגער, אַרײַן צו אים אין צימער; ער, זכרונו לברכה" — פֿלעגט די באָבע שוין מיט אַ מילדן שמייכל שילדערן יענעם מאָמענט — „איז געזעסן בײַם טיש, געריי־כערט דעם לאַנגן ליולקע־ציבעך און מיר בלויז געענטפֿערט: ‚כ'האָב אַװעקגעשיקט מענדעלען צו אַנטװײנען'".

לויטן באַפֿעל פֿון זײדן האָט קיינער אין הויז ניט געטאָרט זאָגן דער באָבען װוּ איר קינד געפֿינט זיך. זי האָט אָבער געהאַט אַ חשד אויף אַ קרעטשמער אין אַ נאָענטן דאָרף, דעם ײדנס אַ מקורב, און זי האָט זיך תּיכּף געלאָזט לויפֿן אַהין — אין אונטערקלייד און אין שטעקשיך. אַז זי איז אָנגעקומען אין דאָרף אַרײַן, זענען טיר און פֿענצטער פֿון דער קרעטשמע נאָך געװען פֿאַרמאַכט און מען האָט זי ניט אַרײַנגעלאָזט. זי האָט

האַסטיק געקלאַפּט אין טיר, דער קרעטשמער איז אַרויס פון הויז צעטומלט, דערשראָקן און אָנגעהויבן זי באַרויקן: „רביצין, רביצין, זייט רויק, דעם קינד איז אַל דאָס גוטס"... מיין באָבע האָט אָבער ניט אָפּגעטראָטן פון דער טיר. פּלוצעם האָט די קרעטשמערקע אַ פּנים רחמנות געקראָגן און געעפנט אַ קליין לופטשיקל פון פענצטער, צוגעטראָגן אַ קינד אויף דער האַנט און אַרויסגעשריגן: „אָט, רביצין, זעט, דעם קינד איז אַל דאָס גוטס!".

„דאָס קינד, וואָס זי האָט מיר געוויזן דורכן פענצטער" — פלעגט די באָבע פאַרענדיקן די אויסטערלישע מעשה, — „דאָס קינד איז ניט געווען מיינס", און זי האָט שטיל, ווי צו זיך אַליין, געשעפּטשעט: „יענץ קינד, דאָס קינד וואָס זי האָט מיר געוויזן, האָט ניט אויסגעלעבט ס'יאָר"...

אין די שפּעטערדיקע יאָרן פלעגט די באָבע, אַ פּנים זוכנדיק דעם באַשייד פאַר דעם ניט־שלום־בית צווישן איר און איר מאַן, דעם באַרימטן וואַרקער רבין, — דערציילן אויך פון בעסערע צייטן אין איר משפּחה־לעבן. די ראַדיקאַלע ענדערונג אין די באַציִונגען צווישן דעם זיידן און איר, פלעגט זי זאָגן, איז געקומען שפּעטער, נאָכן טויט פון זייער ערשט־געבוירענער טאָכטער, רחלע. „נאָך רחלעס טויט", פלעגט די באָבע טרויעריק דערציילן, „איז ער, זכרונו לברכה, געוואָרן גאָר אַן אַנדערער מענטש, גאָר אַן אַנדערער".

זיין ערשטע און עלטסטע טאָכטער רחלע האָט דער זיידע אויסטערליש ליב געהאַט. נאָך ווי אַ פּיצל קינד, האָט זי געמוזט זיצן ביי זיינע מאָלצייטן, וואָס ער פלעגט גע־וויינטלעך עסן איין מאָל אין מעת־לעת, און אָפט מאָל שפּעט ביינאַכט. לויט דער באָבען, איז רחלע געווען די פאַרקערפּע־

רונג פון אַלעם פולקומענעם אויף דער ערד. אין רחלען האָט דער זיידע פאַרגעסן זיינע פיזיש לײדן און זיינע ביטערע לעבנס־אַנטוישונגען. און רחלע איז געשטאָרבן אין עלטער פון זעכצן יאָר.

מראָץ דעם ריס אינם פאַמיליע־לעבן פון מיין באָבע־זיידע, זענען די באַציונגען צווישן זייערע משפחות געבליבן אַלע יאָרן גאָר הארציקע. ר׳ אליהו הערץ, דעם זיידנס שווער, פלעגט קומען אויף אַלע ימים־טובים צו זיין איידעם, דעם רבין, זיצן ביי זיין טיש, געהאַט אַ באַזונדער צימער אין דער ווילִיע און אַן אייגענעם משמש — אַ בית־המדרש־בחורל. דער באָבעס עלטערע שוועסטער, די מומע איידעלע, פלעגט אַפילו צייטנווייז זיין די פאַרמיטלערין ביים אויסגלייכן די חלוקי־דעות צווישן איר שוואָגער, דעם וואָרקער רבין, און זיין ווייב.

די מומע איידעלע איז געווען דער היפך פון מיין באָבען: אַ רויקע, אַ געלאַסענע, אַ זעלבסטזיכערע, און שטענדיק מיט אַ שמייכל אויף די ליפּן. זי איז געווען דער „קאָפּ פון איר שטוב", אויף פרעטא־גאַס אין וואַרשע, אויפגעהאָדעוועט אירע קינדער בכבוד, געטאָן מיט זיי לייטישע שידוכים און געווען זייער אָנגעזען ביי אַלעמען. איר מאַן, ר׳ ברוך קלעפּפיש, אַ נאָענטער קרוב פון באַרימטן הרב קלעפּפיש, איז געווען זייער אַן איידעלער ייד, אַ למדן, אָבער אַ קפדן און אַ „פליט", ווי מען פלעגט ביי אונדז זאָגן וועגן אים. ער איז געווען אַ „גיכער": גערעדט גיך, געגאַנגען גיך, זיך צעבייזערט שנעל... אַז די מומע איידעלע פלעגט אים דערציילן וועגן אַ שידוך פאַר זייערס אַ דערוואַקסענער טאָכטער, פאַרלייגנדיק אים ער זאָל זיך באַקענען מיט די צוקונפטיקע מחותנים, פלעגט דער

פּעטער ברוך אַ שאָקל טאָן מיט זיין לאַנגער געלבלעכער באָרד און צומורמלען: „נו, נו, גיי שוין, גיי, איידל! גיי שוין, גיי!”. און אַ ווײַלע אַרום אָבער, פֿלעגט ער זי אַ פֿרעג טאָן: „וווּ־הין, זאָגסטו, איידל, דאַרף איך גיין זען די מחותּנים?”. די מומע איידעלע פֿלעגט זיך דעמאָלט ברייט צעשמייכלען און אים דערלאַנגען דעם אַדרעס צוזאַמען מיטן יום־טובֿדיקן סורדוט.

די זעלבע גוטע באַציונגען האָבן אויך געהערשט מצד דעם ווײַדנס משפּחה כּלפּי דער באָבען. באַזונדערס האַרציק און ליב איז געווען צו איר דעם ווײַדנס שוועסטער איטעלע. „איטעלע” — האָט די באָבע אָפֿט דערציילט — „איז געווען צו מיר ווי מײַנס אַ לייבלעכע שוועסטער”.

די מומע איטעלע, „די צדקת”, ווי מען האָט זי גערופֿן אין דער משפּחה, איז געווען דער היפּך פֿון איר ברודער דעם וואַרקער רבין: עניוותדיק, גוטמוטיק און ליבלעך־הילפֿלאָז; הילפֿלאָז קעגן דער דרויסנדיקער וועלט און הילפֿלאָז קעגן דעם שטענדיקן רוגז צווישן איר שטרענג־קפּדנישן ברודער, דער רבי, און איר שטאַלצן, איינגעבילדעטן מאַן ר׳ נחמיה וואַרקער, ווי מען פֿלעגט אים רופֿן אין הויף.

ר׳ נחמיה וואַרקער איז געווען אַ לוסטיקער, לעבנס־פֿריידיקער מענטש, אָבער אַ גרויסער עגאָיסט, מיט אַ סך איינרעדעניש כּלפּי זיך און מיט גרוים ביטול כּלפּי אַנדערע. ער איז געווען זייער באַגאַבט מוזיקאַליש, געפֿאָרן קיין איטאַ־ליע, באַזוכט די מילאַנער „לאַ סקאַלאַ”, און אַהיימקומענדיק האָט ער ביים טיש־פֿראַזוען אין סאַמע וואַרקער הויף געזונגען זמירות מיט ניגונים פֿון איטאַליענישע אָפּערעס. צום רבישן הויף האָט ער זיך באַצויגן איראָניש־שפּאָטיש און צו זיין שוואָגער, דעם יונגן רבין — מיט אָפֿענעם ביטול און פֿאַר־

אַכטונג, גלויבנדיק אַז בלויז צוליב זיין „פּראָפּאַנער״ אָפּשטאַ־מונג — ניט פון רבים — איז אים „פאַרשטעלט געוואָרן״ דער וועג צו ירשנען די רביסטווע פון זיין שווער, דעם מיטעלן ווארקער, און ווערן זיין ממלא מקום. פלעגט טאַקע ר׳ נחמיה ווארקער פראווען זיינע אייגענע טישן, מיט אייגענע אַנהענ־גער און מיט גוטן אַלטן וויין פון זיין אייגענעם קעלער.

דער תהום צווישן די קעגנזעצלעכע נאַטורן פון דיביידע שוואָגערס איז קיין מאָל ניט איבערגעבריקט געוואָרן, און זיי זענען יאָרן־לאַנג געווען ברוגז איינער מיטן אַנדערן. ערשט קורץ פאַר זיין פטירה האָט ר׳ נחמיה ווארקער מסכים געווען, אַז זיין שוואָגער, דער רבי, זאָל אַריינקומען אים מבקר חולה זיין.

ר׳ נחמיה ווארקערס לעבנס־לאַנגע אַמביציע איז ניט דערפילט געוואָרן: ער האָט זיינע דורות ניט איבערגעלאָזט קיין ירושה פון אַן אייגענער רבישער „דינאַסטיע״.

פערטער קאפיטל

ר׳ שמחה בונם וואַרקער פאָרט אוועק קיין ארץ־ישראל

פארלאזט די רביסטווע און די משפחה. — טויזנטער חסידים באַלאַגערן דעם הויף. — אַן עדה יידן טראָגן די קאַטש אויף די הענט מיט אַ געוויין.

.4

די שמועה וועגן זיידנס אויסטערלישן פּלאַן צו פאַרלאָזן אַלץ און אַלעמען אין זיין גרויסן רבישן הויף און אוועק קיין ארץ־ישראל, איז אָנגעקומען צו זיין ווייב און קינדער אַ קורצע צייט נאָך דער רעוואָלוציע פון 1905, גראָד אין אַ טאָג, ווען מיין פאָטערס לעבן האָט ממש געהאַנגען אויף אַ האָר.

ס'איז געווען אַ קאַלטער, שנייאיקער פרימאָרגן — פלעגט די באָבע מיט אַ ציטערדיקער שטים שילדערן יענעם טאָג — פּלוצעם האָט זיך דערהערט אַ ביקסן־קנאַלעריי און געשרייען און געוואַלטן עד לב השמים. קינד און קייט זענען געלאָפן אין דער ריכטונג פון דער שול. קאָזאַקן אויף הויכע פערד מיט נאַגייקעס אין די הענט האָבן זיך געלאָזט אין גאַלאָפּ איבערן שטעטל, און דאָס טופּעריי פון די פערדישע פּאַדקאָוועס האָט זיך אויסגעמישט מיט דעם ווילדן קוויטשעריי פון די קאָזאַקן. עטלעכע פון זיי זענען אַריין אין אונדזער הויז, צוגע־לאָפן צו מיין פאָטער און אויסגעשריגן: „אַ נו, ווו זענען די סטריישקערס?!"... און ניט וואַרטנדיק אויף אַן ענטפער — האָט די באָבע ווייטער דערציילט — האָבן די קאָזאַקן זיך אַ לאָז געטאָן מאַכן אַ רעוויזיע אין הויז.

איז גראָד אין יענעם מאָמענט אונדזער קעכין צביה, אַ לאַנגע, דאַרע, תמיד פאַרזאָרגטע יידענע, וועמענס מאַן האָט געדינט ביי די זעלנער, און זי — ביי דער רביצין אין שטעטל,

אַראָפּ אין קעלער, וואָס האָט זיך געפונען אין סאַמע מיט פון דער פּאָדלאָגע אין עסצימער, אַרויפצונעמען אַ שייטל האָלץ; און פּלוצעם — טראַך, אַ פּאַל פון אַ שווערער מאַסע אין באַגלייט מיט אַ ווילדן אויסגעשריי: אַ יונגער קאָזאַק איז געלעגן אין קעלער. געפאַלן איז ער גלייך אויף צביה דער קעכין, זי אַ כאַפּ געטאָן און זי אַרויפגעשלעפּט ווי אַ הערינג פאַרן עק. די טויט־דערשראָקענע צביה האָט זיך היסטעריש צעשריגן: „געוואַלד, יידן, ראַטעוועט, אַ קאָזאַק!".

דער יונגער קאָזאַק — האָט די באָבע גאָלדעלע פאַרענדיקט די מעשה — האָט דריי מאָל אויסגעשפּיגן און אַרויסגעדונערט איינע פון די יאַדריקע קללות פון זיין רוסישער מוטער־שפּראַך...

מיין פאָטער האָבן די קאָזאַקן אַוועקגעפירט אין דער קליינער קירכע, ווו עס איז שוין געזעסן אַרעסטירט אויך דער גלח פון שטעטל.

די באָבע גאָלדעלע, אויפגעטרייסלט פון דער ידיעה וועגן דעם עקסטרעמען שריט פון איר מאַן, אַוועקצופאָרן אין מרחקים, האָט באַשלאָסן עובר צו זיין דאָס מאָל אויף זיין שטרענגן פאַרבאָט ניט אַריינצוקומען אין זיין רעזידענץ אָן זיין ספּעציעלער דערלויבעניש; זי האָט גלייך געדונגען אַ בויד און אַוועק צום זיידן אין אָטוואָצק.

דעם זיידנס ווילִיע איז אַלע יאָרן געווען באַוואַכט דורך אַ יידישן הויזוועכטער. אַז מיין באָבע איז אָנגעקומען אין דער ווילִיע, האָט דער הויזוועכטער, לויטן באַפעל פון זיין רבין, זי ניט אַריינגעלאָזט. עס האָט געדויערט עטלעכע טעג, די באָבע האָט זיך אַרומגעדרייט פאַרן אייזערנעם פאַרשלאָסענעם טויער פון איר מאַנס ווילִיע ביז זי האָט אַ דאַנק אַן

אויסטערלישן צופֿאַל זיך „אַריינגעגנבֿעט“ אין הויף: אַ טאָכטער פֿונעם הויזוועכטער, אַ יונג מיידל פֿון אַ יאָר אַכצן, איז געהאַט אַוועק אַ ברוגזע פֿון אירע עלטערן און וואַכנלאַנג ניט געווען אין דער היים. איז גראָד אין יענעם טאָג דאָס מיידל פּלוצעם פֿאַרפֿאָרן מיט אַ דראָזשקע פֿאַרן טויער פֿון זיידנס ווילע. דער הויזוועכטער, עפֿענענדיק דאָס שווערע אייזערנע טויער פֿאַר זיין טאָכטער, האָט אין זיין פֿריידיקער צעטומלעניש ניט באַמערקט דאָס „אַריינגנבֿנען“ זיך פֿון מיין באָבען. כאַפּנדיק זיך אָבער באַלד וואָס דאָ איז געשען און ניט האָבנדיק קיין מאָל געזען די רביצן פֿאַר זיינע אויגן, — איז ער שנעל אַ לויף־געטאָן פֿאָרויס, איר פֿאַרשטעלט דעם וועג, זי אָנגעכאַפּט ביים אָרבל און איר קאַטעגאָריש באַפֿוילן תּיכף צו פֿאַרלאָזן דעם הויף.

די באָבע, אַ פֿאַרצאָרנטע און באַליידיקטע, איז שטיין געבליבן אין מיטן גרויסן הויף, שאַרף אָנגעקוקט דעם הויזוועכטער און הויך אויפֿן קול אויסגערופֿן: „דרך־ארץ, איך בין די רביצין!“...

אַ קורצע צייט נאָך דער באָבעס באַזוך אין זיין ווילע, איז אָנגעקומען אַ ידיעה פֿון זיידן צו קומען זיך געזעגענען מיט אים פֿאַר זיין אָפּפֿאָר קיין ארץ־ישׂראל. און צום ערשטן און צום לעצטן מאָל האָבן דעמאָלט זיינע אייניקלעך געזען זייער זיידן ר׳ שׂמחה־בונם וואַרקער.

אין אַ ריזיק גרויסן, לאַנגן זאַל מיט ווייס געקאַלכטע הוילע ווענט מיט אַ סופּיט פֿון ווייסע בעלקעס און אַרום זעקס הויכע פֿענצטער, וואָס דורך זיי האָבן אַריינגעקוקט ווייס פֿאַרשנייטע הויכע סאָסנע־ביימער, איז געזעסן אויף אַ רויט פֿאַרביקן זיידענעם פֿאָטעל מיין זיידע. אַ לאַנגע, דאַרע פֿיגור

מיט ברייטע שטערן-ווינקלען, א גרויס שווארץ סאמעטן קאפל אויפן קאפ, א האלב-גרוילעכע לאנגע באָרד און צוויי גרויסע, שווארצע אומעטיקע אויגן אין א טויט בלאס געזיכט. לעבן אים — א לאנגער, העלער, האלצערנער טיש, צוויי לאנגע בענק און ארום די נאקעטע ווענט אן א שיעור טירן, הויכע ביזן סופיט, וואס האבן געפירט אין די ווייטערדיקע צימערן פון הויז.

די איינציקע ליניע-אונטערברעכונג פון דעם אומהיימ־ליכן רוים איז געווען א גרויסער קופערנער הענגל-לייכטער מיט אכט רערן, וואס האט אראפגעהאנגען פון מיטן באלקן.

א היפשע צייט איז מיין מוטער מיט אירע צוויי קליינטשיקע טעכטערלעך געשטאנען שטום אין זיידנס צימער, געווארט אויף זיין געזעגענען זיך אויף אייביק. פלוצעם האט זיך דערהערט א שטיל וויינען — מיין מוטער איז געשטאנען און טרויעריק געשעפטשעט, איר שווער, דער רבי, זאל איר צוזאגן, אז זי וועט האבן א רפואה, אז זי וועט זיין א געזונטע מאמע צו אירע קליינע קינדער.

דער זיידע האט לאנג און רחמנותדיק געשוויגן...

צום לעצטן „זיי געזונט" האט דער זיידע דערלאנגט זיינע אייניקלעך זאמש-לעדערנע בייטעלעך פון בעזש-קאליר מיט א גרויסן קופערנעם צענער. איין אייניקל האט שנעל א טראט געטאן פאָרויס, אויסגעשטרעקט דאס הענטל און געוואלט נעמען דאס בייטעלע. דער זיידע אבער האט זיך לאנגזאם צוריקגעצויגן אין זיין פאטעל, א שאקל געטאן מיטן קאפ און געזאגט: „דרך ארץ, די עלטערע פאר דיר". זעענדיק אז די „עלטערע" שטייט שעמעוודיק אין א זייט מיט אראפ־געלאזטע אויגן, האט ער זיך צעשמייכלט, א פיר געטאן די

יאַרמולקע אויפן קאָפּ און שטיל, ווי צו זיך אַליין, געזאָגט:
„אָ, זי איז אַ צנועה".

וואַרקער חסידים האָבן יאָרן־לאַנג נאָכדערציילט דעם זאָג פון זייער רבין וועגן זיין אייניקל...

אין טאָג פון זיידנס אָפּפאָר קיין ארץ־ישראל איז זיין ווילע געווען באַלאַגערט פון צענדליקער טויזנטער חסידים, זיינע אייגענע און פרעמדע, מקורבים, פריינט און סתם יידן, וואָס זענען זיך צונויפגעפאָרן פון אַלע עקן פוילן זיך צו געזע־גענען מיטן וואַרקער רבין.

דער הויז־וועכטער האָט צום ערשטן מאָל ברייט פונאַנ־דערגעעפנט דאָס אייזערנע טויער פון זיידנס ווילע, דורך וועלכן עס האָבן איצט געשטראָמט אומגעשטערט ריזיקע מענטשן־מאַסן און זיך געצויגן איבערן געדיכטן וואַלד, וויט אַוועק ביז צו דער באַן־סטאַנציע. די קאַטש, וואָס האָט געפירט דעם זיידן צו דער באַן, האָט ביסלעכווייז זיך אָנגע־הויבן רירן, שווער און לאַנגזאַם, דורכשלאָגנדיק זיך אַ וועג צווישן אַ ים פון מענטשנקעפּ. אַ טרויעריקע שטילקייט האָט געהערשט אַרום. דער זיידע האָט זיך פון מאָל צו מאָל אָנגע־בויגן דורכן פענצטערל פון דער קאַטש, זיך אַרומגעקוקט, און שווייגנדיק, רעזיגנירט געשאָקלט מיטן קאָפּ צו דער מאַסע באַגלייטערס.

פּלוצעם האָט אַ הילכיקער אויסרוף פון טויזנטער קולות זיך צוזאַמענגעגאָסן אין איין „פאָרט געזונט, רבי!". אַ מענטשן־כוואַליע האָט אַ שטראָם געטאָן פאָרויס, אויסגעשפּאַנט די פערד, אַ הייב געטאָן די קאַטש אין דער הייך און זי אַוועקגעטראָגן אויף די הענט ביז צו דער באַן.

דער לעצטער מאַנאַטאָנער פּייף פון לאָקאָמאָטיוו האָט דורכגעשניטן די לופט און פאַרהילכט דאָס פאַרצווייפלטע כליפּען פון אַ פאַריתומטער עדה יידן.

זיין נסיעה קיין ארץ־ישראל האָט ר׳ שמחה־בונם ווארקער אָנגעהויבן נאָך מיט ניינצן יאָר פריער, ווען ער איז נאָך געווען יונג, אַ מטופל מיט האַלב דערוואַקסענע און קליינע קינדער. דעמאָלט, מיט ניינצן יאָר צוריק, האָט ער איינגעפּאַקט אַ קאַסטן ספרים, אַ זעקעלע געלט, אַביסל מטלטלים און צוזאַמען מיט ווייב און קינדער זיך געלאָזט אין וועג אַריין, איבערלאָזנדיק אין זיין הויף זיין עלטסטן חתונה־געהאַטן זעכצניעריקן זון, מיין פאָטער, ווי אַ ממלא מקומו.

וואָכן לאַנג איז מיין זיידע מיט זיין משפּחה געווען אין וועג. געפאָרן מיט באַן, מיט שיף, מיט קעמלען, מיט אייזעלעך, ביז צפת. לויטן דעמאָלטיקן געזעץ פון דער טערקישער רעגי־רונג האָט דער זיידע, ווי אַ פרעמדער בירגער, ניט געטאָרט בלייבן אין ארץ־ישראל מער ווי דריי חדשים. האָט ער זיך נאָך די דריי חדשים אויסבאַהאַלטן מיט ווייב און קינדער אויף פאַרשיידענע אופנים — געפאָרן איבער בערג און טאָל, איבער דאָרף און שטאָט, איבערן לאַנד פון ישראל; געגעבן כאַבאַר די טערקישע זשאַנדאַרן און אָפּגעוואַרט די אינטערוועניץ פון דרויסן ביי דער טערקישער מאַכט. צום סוף איז ער אַרעסטירט געוואָרן און מען האָט אים אַריינגעזעצט אין די עכוער תפיסה. נאָך עטלעכע וואָכן זיצן אין תפיסה איז מיין זיידע מיט דער פאַמיליע אַרויסגעשיקט געוואָרן פון ארץ־ישראל, צוריק קיין פוילן.

די סיבה פון זיידנס ערשטע מאָל פאַרלאָזן זיין היים, הויף און חסידים און אַוועק קיין ארץ־ישראל, איז — לויט דער

באָבעס דערקלערונג — געווען אזא: דער מיטעלער ווארקער, ר׳ מענדל, איז נפטר געוואָרן נאָך נײַנצן יאָר רבישאַפט. דער זיידע האָט עס געהאַלטן פאַר אַ פּחיתת־הכבוד כלפּי זײַן טאַטן צו „פירן" לענגער ווי ער, איז ער אַוועק כדי צו מאַכן אַן הפסקה נאָך זײַנע אייגענע ערשטע נײַנצן יאָר רבי זײַן.

די צווייטע, די לעצטע, נסיעה זײַנע קיין ארץ־ישראל האָט ער געמאַכט נאָך די צווייטע נײַנצן יאָר. דאָס מאָל איז ער אַוועק אַליין, אַנטוישט, אייגזאַם, פרעמד צו דער וועלט און צו זײַנע אייגענע. דעם שבת פאַר זײַן אָפּפאָר האָט ער אויס־גערופן אין זײַן בית־המדרש פאַר אַן עדה חסידים: „יידן, עס ברענט אַ פייער און קיינער זעט נישט!"...

פינפטער קאפיטל

מיין פאטער - דער אטוואצקער רבי

דראנג צו אומאפהענגיקייט. — אן אנדערער דרך. — א רחבותדיקער הויף. — מיין מוטערס טויט. — צערונענע חלומות.

.5

מיין פאָטער, דער נאָכפאָלגער פון ר׳ שמחה־בונם, איז געווען דער פּראָטאָטיפּ פון זיין זיידן ר׳ מענדל וואָרקער, און אויך געהייסן נאָך אים. ער איז געווען איינער פון די שענסטע מאַנספּאַרשוינען, וואָס איך האָב זען עס איז געזען. נאָך אין די שפּעטערדיקע יאָרן, אַז ער פלעגט גיין אין גאַס, אַרומגע־רינגלט, ווי דער שטייגער, מיט חסידים און מקורבים, פלעגן אַלע פאַרבייגייערס — יידן און ניט־יידן — זיך אָפּשטעלן קוקן אויף אים.

ער האָט געהאַט אַ חוש פאַר שיינקייט און שטאַרק נהנה געווען פון שיינקייט. די כאַלאַטן, וואָס ער האָט געטראָגן אין שטוב, זענען מייגסטנס געווען פון גרינעם מאָרע־זייד, און זיי האָבן תמיד געבלאַנקט אויף אים. גרין איז געווען זיין באַליב־טער קאָליר. ווען זיין טאָכטער האָט נאָך אירע תנאים אויסגע־האָפטן אַ תפילין־זעקעלע, אַ מתנה פאַר איר צוקונפטיקן מאַן, האָט מיין פאָטער געהייסן נעמען גרינעם סאַמעט. „גרין איז אַ קאָליר, וואָס איז מחנה", האָט ער איר געזאָגט.

ער איז געווען זייער האַרציק, אַן אויסשטראַלונג פון אַ פערזענלעכן צויבער. חסידים און ניט־חסידים האָבן אים פאַרערט און ליב געהאַט אהבת־נפש. ער איז געווען ניט נאָר דער רבי און מנהיג, נאָר אויך זייער האַרציקער פריינט און חבר. איך געדענק אים אַ מאָל צוגיין צום כיור זיך וואַשן די הענט, און איינער פון די חסידים איז אַ לויף געטאָן

פאַרוים און געוואָלט אויסגיסן די שיסל, וואָס איז שוין געווען פול מיט וואַסער; מיין פאָטער האָט אים אָבער אַ נעם געטאָן פאַר דער האַנט און מיט אַן ערנסטן טאָן געזאָגט: „פאַר וואָס דו, פאַר וואָס ניט איך אַליין?"...

פת-שחרית פלעגט ער עסן זייער שפּעט, גאַנץ אָפט שוין פאַרנאַכט; נאָכן שיעור און נאָך דעם שעהן-לאַנגן דאַווענען האָט ער תיכף אַנגענומען דעם עולם, וואָס פלעגט קומען צו אים פרעגן אַן עצה, אָדער בעטן עפּעס אַ טובה, אָדער זיך סתם מזכיר זיין, און ערשט דערנאָך איז ער געגאַנגען עסן.

אין די שווערע טעג פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, ווען מיר האָבן שוין געוווינט אין וואַרשע און דער הונגער האָט געפּלאָגט יעדן איינעם, האָט מיין פאָטער טאָג-טעגלעך אַראָפּ־געשיקט אַ העלפט פון זיינע מאָלצייטן, וואָס ער האָט געגעסן בלויז צוויי מאָל אין מעת-לעת, צו אַן אָרעמען יידן, וואָס איז געשטאַנען אין טויער פון הויז און זיך „מפרנס געווען" פון פאַרקויפן שוועבעלעך.

אין זיינע ערשטע נאָך גאָר יונגע יאָרן איז מיין פאָטער געווען רב אין שטעטל מאָטשעוויץ. אויף מיין פאָטערס צאַרט געמיט האָט שטאַרק געדריקט דאָס קליינע שטעטל מיט די גאָר קליינע קהילה-ענינים און זיין גרויסע משפחה מיט אירע גרויסע זאָרגן, אָבער צום מייסטן האָט באַדריקט זיין געמיט זיין דעספּאָטישער פאָטער, מיין זיידע ר' שמחה-בונם וואַר־קער.

איז מיין פאָטערס יוגנט-חלום געווען — אומאָפּהענגי־קייט פון קליינטשיקן שטעטעלע מיט זיינע דאַזאָרעס און פון זיין שטרענגן טאַטן... און ער האָט באַשלאָסן זיך אויסצולערנען

רוסיש, באַלייגן עקזאַמען און ווערן „קאַזיאָנער" רב אין אַ גרויסער קרייזשטאָט אין פוילן, מיט אַ ברייטערן פּאַרנעס און גרעסערע מעגלעכקייטן אויף זעלבשטענדיקייט.

דער דאָזיקער געוואַגטער פּלאַן איז געהאַלטן געוואָרן בסודי־סודות, דער זיידע ר' שמחה־בונם זאָל חס־ושלום דערפון ניט געוואָר ווערן. שפּעט ביי נאַכט פלעגט זיך מיין פאָטער איינשליסן בחדרי־חדרים מיט מרדכי לערער צו שטודירן די כללים פון דער רוסישער גראַמאַטיק, און שפּאַנענדיק מיט שווערע טריט איבער זיין לאַנגן צימער, פלעגט ער נאַכט־איין נאַכט־אויס זיך איינחזרן: „סטאָל, סטאָלאַ, סטאָלו"...

מרדכי לערער איז געווען אַ ייד אַ ווילקענעווידיקער, געגאַנגען „קופּעטשעסקע" געקליידט, געטראָגן אַ געשוירן בערדל און אַבאָנירט דעם „פריינד". ביי אים האָבן גע־לערנט יינגלעך און מיידלעך, און געלערנט האָט מען אי דאַווענען אי שרייבן.

עס האָט ניט לאַנג געדויערט און דער זיידע האָט זיך דערוווּסט, אַז זיין בכור, דער מאַטשעוויצער רב, לערנט אַ גוייִשע שפּראַך, קלייבט זיך באַלייגן עקזאַמען און ווערן „קאַזיאָנער" רב. אין אַ קאַלטן פרימאָרגן זענען אָנגעקומען אין אונדזער הויז צוויי שליחים מיט אַ באַפעל — מיין פאָטער זאָל תיכף קומען צום זיידן.

די פּרטים פון יענעם שמועס צווישן זיידן און זיין עלטסטן זון איז מיר ניט באַקאַנט, אָבער לאַנג האָט מען זיך ביי אונדז אין הויז דערציילט וועגן זיידנס האַרטן אויסגעשריי צו מיין פאָטער: „דו פאַלגסט מיך ניט, דו האַלטסט אויך מיט דער מאַמע!" און פאַרשוווּנדן איז פון אונדזער הויז נעמצעוויטשעס לערנבוך פון דער רוסישער גראַמאַטיק... און פאַרשוווּנדן

איז מײַן פֿאָטערס יוגנט־חלום זיך אויסצולערנען רוסיש און ווערן רב אין אַ קרײַזשטאָט.

אין אַ צײַט אַרום האָט מײַן פֿאָטער פֿאַרלאָזט דאָס שטעטל מאַטשעװיץ און — מיט דער הסכּמה און הילף פֿון זײַדן — געוואָרן רב אין סאָבין, אַ שטעטל מיט אויסזיכטן אויף בעסערע עקאָנאָמישע באַדינגונגען, אויסזיכטן וואָס זענען גאָר אין גיכן צו־נישט געוואָרן צוליב אַ פֿאַל, וואָס איז באַזונדער כאַראַקטעריסטיש פֿאַר מײַן פֿאָטערס גאַנצן מהות: אין אַ געוויסן אָוונט איז אין אונדזער הויז פֿאָרגעקומען אַ דין־תּורה צווישן צוויי בעלי־בתּים פֿון שטעטל; ביידע צדדים האָבן געשריגן, געפּילדערט, באַליידיקט איינער דעם צווייטן, און פּלוצעם האָט איינער פֿון זיי אויסגערופֿן צו מײַן פֿאָטער: „רבי, ער (דער צד שכנגד) האָט זיך באַרימט פֿאַר די שכנים, אַז מײַן ייִנגסטע מיידעלע איז ענלעך צו אים"...

מײַן פֿאָטער איז אַ פּאַרציטערטער האַסטיק אַ שפּרײַז געגעבן צום צווייטן בעל־דין און אים אַ זאָג געטאָן: „נואָף!".

אַ מוראדיקע שטילקייט איז באַפֿאַלן דאָס בית־דין־צימער. עס האָט זיך דערהערט אַ כליפּן... דער באַליידיקטער בעל־דין איז געשטאַנען אין אַ ווינקל און ביטער געוויינט. מײַן פֿאָטער, בלאַס ווי די וואַנט, האָט זיך האַסטיק אומגעדרייט, זיך אַרומגעקוקט, ווי זוכנדיק הילף, און מיט שנעלע טריט אַרויס פֿון צימער.

עס איז שוין געווען שפּעט בײַ נאַכט און מײַן פֿאָטער איז נאָך אַלץ געשטאַנען פֿאַר יענעם בעל־דין און געבעטן בײַ אים מחילה. פֿון יענעם טאָג אָן האָט ער גענומען אויף זיך ניט מער צו פּסקנען דין־תּורות אַליין און ער האָט זיך צוגענומען

אַ מורה־הוראה אויף זיין אייגענעם חשבון, אויפן חשבון פון זיין מאָגערן שכר־רבנות אין שטעטל סאָבין.

עטלעכע טעג נאָכן זיידנס צוזייטן און ענדגילטיקן אָפּפאָר קיין ארץ־ישראל, זענען חסידים אריין אין אונדזער הויז, געטרונקען ניינציקער אָקעוויט, געטאַנצט אַ קאַראַהאָד און פריילעך אויסגערופן צו מיין פאָטער: „לחיים רבי!"

מיט געזאַנג און טענץ האָט דאָס שטעטל סאָבין, ווו מיין פאָטער איז געווען רב אַ קורצע צייט, באַגלייט אונדזערע צוויי בוידן וואָס האָבן זיך געשלעפּט שווער באַלאָדן איבערן שטעטל ביז צום שאָסיי, פירנדיק די מאַנסבילן באַזונדער און די פרויען באַזונדער צו אונדזער גייער, רייכער היים — אין זיידנס גרויסער ווילע אין אָטוואָצק.

עטלעכע חסידים, מקורבים און „טישזיצערס", וואָס האָבן אַלע יאָרן מער געהאַלטן מיט דער באָבען ווי מיטן זיידן, זענען אריין אין מיין פאָטערס שלאָפצימער מיט אַ זעג אין האַנט און טרינקענדיק לחיים — אונטערגעזעגט די פיר הויכע האָלצשטאַנגען פון מיין פאָטערס הימלבעט... אַ סימבאָל פון ערשטן איבעררייס מיטן וועלטבאַנעם און לעבנס־דרך פון מיין זיידן, דעם רבי פון ארץ־ישראל, ווי מען האָט אים שפּעטער גערופן. דאָס הימלבעט איז געווען איינס פון די שטרענגסטע פאַרשריפטן אין מיין זיידנס באַפעלן צו זיינע קינדער.

אין די צאָלרייכע צימערן פון זיידנס ווילע אין גרויסן אָטוואָצקער וואַלד האָט מען באַלד אָנגעהויבן העמערן, היבלע־ווען, זעגן, פאָלירן ביים איבערבויען, צובויען און איינבויען די פאַרשיידנסטע איינריכטונגען אין יעדן צימער באַזונדער.

אַלע שפּעטערדיקע יאָרן אין אונדזער ווילנע פּלעגן בעלי־מלאכות פון אַלע סאָרטן קומען און גיין, מאַכנדיק די אויס־געקליגלסטע ענדערונגען אין בוי און סטרוקטור פון זיידנס צווישטאָקיגער געביידע מיט אַלע דערבייאיקע בנינים. אַלץ לויט מיין פּאָטערס אייגענע פּלענער און אויפטוען.

באַזונדערס לאַנג און פלייסיק האָבן געאַרבעט מויערערס און מאָלערס ביים אויסבויען און פאַרפּוצן דאָס גרויסע בית־המדרש אין אונדזער ווילנע מיט אַלערליי קונסט־מאָלערייען, ווי אַ שטייגער, אַ גרויסער „שוויתי" מיט צוויי גרויסע לייבן, וואָס האָבן אויסגעזען ממש לעבעדיק מיט זייער בליק געווענ־דעט אין אַלע זייטן א. אַ. דאָס איז געווען אַ זעלטענער פאַל פון קונסט־מאָלערישע פאַרצירונגען אין אַ בית־המדרש פון אַ חסידישן רבין אין יענעמצייטיקן פוילן. האָבן טאַקע אַ סך אַלטע וואַרקער חסידים אַנגעהויבן מורמלען און תרעומות האָבן אויף זייער יונגן רבין פאַר דער שאַרפער אָפּווייכונג פון זיין אַסקעטישן פאָטערס דרך. אין שפּיץ פון דער מור־מלעריי און קעגנערשאַפט איז געשטאַנען זייער רבינס עלטס־טער זון, מיין ברודער יצחק, וואָס זיין „אַנדערש זיין" פון טאַטן האָט שוין דעמאָלט, נאָך אין זיינע יינגלשע יאָרן אַנגע־נומען פעסטע פאָרמען, בעיקר אין ענינים פון הויפישן לעבנס־שטייגער.

מיין ברודער האָט באַטראַכט דעם הויף ווי אַן אַלטע טראַ־דיציאָנעלע פעסטונג, וואָס מען דאַרף אָפּהיטן, פאַרפעסטיקן און באַשיצן. ביי דער פאַרקנסונג פון זיין עלטסטער שוועסטער מיט אַ נאָענטער משפחה פון אַן אַנדערן באַרימטן רבין אין פוילן, האָט ער זיך אויסגענומען מיטן נגידישן מחותן, אַז נאָך דער חתונה וועט דער איידעם מער ניט פאָרן צום „פרעמדן"

רבין; א תנאי, צוליב וועלכן ס'איז שיער ניט געוואָרן „אויס־שידוך" צווישן דעם אַטוואַצקער רבישן הויף און דעם יחוס־דיקן גוט־באַזיצער.

דער מחותן, אַ ייד אַ חכם, אַ למדן און אַ פיינ־פילנדיקער מענטש, האָט בשום אופן נישט געקענט שלום מאַכן מיטן געדאַנק, אַז זיין זון, דער „עילוי", זאָל נישט זיצן, ווי דער שטייגער, שבת און יום־טוב ביים טיש פון זיין רבין, זיין נאָענטן קרוב. אַזוי אָבער ווי דער שידוך מיטן אַטוואַצקער הויף און הויפּטזאַכלעך די כלה, זענען זייער געפעלן געוואָרן דער מחותנתטע, זענען די צדדים געקומען צו אַ פּשרה וועגן דעם „חסידות־פּראָבלעם" פון דעם צוקונפטיקן רבישן איידעם: צו זיין אייגענעם רבין וועט ער קענען פאָרן אויף שבתים; די ימי־טובים אָבער מוז ער בלייבן ביי זיין שווער אין אַטוואַצק.

די מחותנתטע, אַליין פון גרויסן יחוס, פון ר' יונתן איי־בעשיצ'ס אָפּשטאַם, איז געווען אַ שיינע, עלעגאַנטע פרוי, געשמט פאַר אַ געלערנטע, אין איר יוגנט געלייענט די ווערק פון געטע און שילער און געהאַט אַ סך געשמאַק אָבער אויך ניט ווייניק איינרעדעניש; איינרעדעניש אויף זיך זעלבסט, אויף איר שיינער משפחה, אויף איר גרויס חסידיש הויז אין איר רייכן גוט און באַזונדער — אויף אירע געראָטענע טעכ־טער און למדנישע זין.

צו דער „כלה־זעעכץ" האָט די מחותנתטע מיטגעבראַכט, ווי ספּעציעלע מבינטעס, איר אַן אָקאָרשט פאַרהייראַטעטע טאָכ־טער און אַ יונגע שנור, אַ זייער עלעגאַנט, פריילעך וואַר־שעווער רייך חסידיש ווייבל. האָט טאַקע די יונגע שנור באַלד געפּרוווט פאַרפירן אַ שמועס מיט דער פּופּצן־יאָריקער

רבישער כלה וועגן די ווערק פון גאַבריעלאַ זאַפּאָלסקאַ, די באַרימטע פּוילישע שריפטשטעלערין פון פּיקאַנטע סאָציאַלע ראָמאַנען...

נאָך דער חתונה, ווען דער יונגיטשקער איידעם האָט, טראָץ דעם „הסכם", ערב שבועות איינגעפּאַקט די אַטעלעסענע קאַפּאָטע און דאָס שטריימל און איז אַוועק אויף יום־טוב צו זיין רבין, האָט מיין ברודער אַ פּראַל אויף געטאָן די טיר פון זיין שווערס צימער, שטייען געבליבן אויף דער שוועל און מיט תקיפות אויסגערופן: „גט זיך מיט אים, תיכף ומיד זאָלסטו זיך מיט אים גטן!"...

מיין פאָטער, אָבער, פילנדיק זיך געטראָפן פון דעם פיינלעכן אינצידענט אין הויף, האָט זיך גוטמוטיק צעשמייכלט און אַ זאָג געטאָן צו משה׳ל משמש: „נו, נו, משה, בעסער אַ חסיד פון אַ פרעמדן רבין, איידער גאָר קיין חסיד נישט".

פון די דריי משמשים אין אונדזער הויף איז משה׳ל געווען דער ראשון במעלה און מיין פאָטערס נאָענטסטער מענטש. משה׳ל איז געווען אַ ייד אַ למדן, אין זיין יוגנט געשמט פאַר אַן „עילוי"; געווען משמש נאָך ביי מיין זיידן ר׳ שמחה־בונם און דערנאָך פאַרבליבן ביי מיין פאָטער. משה׳ל איז געווען דער „ווילקענעזודיקער" אין רבישן הויף, געשריבן אַלע פּוילישע אַדרעסן און געלייענט די טעלעגראַמען וואָס די חסידים פלעגן אין אַן עת צרה אָדער אין אַ שמחה שיקן צו זייער רבין, ווי, למשל: „פּאַטזשעבוויע רחמים", „פּראָשיץ רפואה שלמה", אָדער גאָר „אוראַדזשילאַ בען"... ער איז געווען זייער אַ ליבלעכער מענטש, שטענדיק געשמייכלט, אָפט זיך געוויצלט און אייביק פאַרבליבן יונג. משה׳ל משמש איז אויך געווען

דער, וואָס האָט דער ערשטער געגעבן זיין רבינס טאָכטער א ספר אין האַנט — דעם תנ"ך מיט מענדעלסאָנס ביאור. משה'ל איז טאַקע געווען איבערצייגט, אַז מענדעלסאָן איז געווען אַן אַפּיקורס, אָבער צוליב זיין „שאַרפן קאָפּ" האָט ער אים מוחל געווען דאָס אַפּיקורסות...

אונדזער צווייטער משמש, משה־טוביה קאַלושינער, איז געווען דער היפּך פון משהלען. ער איז געווען א „מרוק", א „שווייגער", ווי מיר פלעגן זאָגן. און אַז ער האָט גערעדט, זענען עס מיינסטנס געווען „תכלית־ריד", ערנסט, קורץ און חשיבותדיק. ער איז געווען א קלוגער ייד מיט א פּאָר שאַרפע גראָע אויגן, וואָס האָבן אַלץ געזען, אַסך פאַרשטאַנען, אָבער ווייניק מוחל געווען. משה־טוביה איז געווען דער איינציקער אין אונדזער הויז, וואָס האָט אין דער ערשטער וועלט־מלחמה „געהאַלטן מיטן רוס" קעגן דעם דייטש, טענהנדיק אַז דער דייטש איז עמלק, און אַז עמלק שטייגט — פאַלט ישראל...

ביים ווייבער־פאָלק אין אונדזער הויז איז משה־טוביה געווען נישט איבעריק באַליבט. דערפאַר אָבער האָט אים ממש פאַרגעטערט זיין ווייב חיה־שרה „די צנועה", ווי מען האָט זי גערופן אין אַטוואַצק. חיה־שרהס וועלט און לעבן זענען באַשטאַנען פון צוויי אני־מאמינס: די שלימות פון איר מאַן און דאָס מקוים ווערן פון איר רבינס צוזאָג, אַז זי וועט „געהאָלפן ווערן". חיה־שרה איז געבליבן אַן עקרה, אָבער ביז איר לעצטן טאָג האָט זי נישט אויפגעהערט צו גלייבן אין דעם צוזאָג פון איר רבין...

דער דריטער משמש אין אונדזער הויף איז געווען מענדל לאַדזשער, א ייד פון גאָר אַן אַנדערן שניט; א האַרציקער פאָלקסטימלעכער מענטש, א פיינער שמועסער, מיט א

באַהאַלטענעם אומעט אין די אויגן. אַ ייִד מיט ניט װײניק דאגות, מיט אַ סך קינדערלעך און פול מיט לעבנסלוסט — אין היפך צו זײַן „עפּעמעריש" װײַב חנה. חנה איז געװען אַ שטי־לינקע, אײדעלע, שװאַכע פרוי, װאָס האָט װײניק געגעסן, אַ סך געקרעכצט און תמיד געזאָרגט. זי האָט זײער מורא געהאַט פאַר דונערן, אָבער זי האָט עס אָנגענומען באהבה, װײַל זי האָט געהערט זאָגן, אַז װען עס דונערט פאַלן אוגער־קעס פון הימל...

פלעגט מענדל משמש, אַ פרעמדער אין זײַן אײגענער הײם, מײנסטנס זיצן בײַ זײַן רבין אין הויז, דערצײלן זײַער שײן אַלערלײ מעשהלעך און אָפט מאָל זיך אױך צעזונגען מיט זײַן שײנעם העלן באַריטאָן. די דאָזיקע מעלות האָבן שפּעטער געירשנט זײַנע צװײ זין, זישע און פּנחס כץ. אײנער אַ פּעי־קער אַרטיסט אויף דער ייִדישער בינע, און דער צװײטער אַ באַקאַנטער זשורנאַליסט, מיטאַרבעטער פון ייִדישע הומאָ־ריסטישע זשורנאַלן אין װאַרשע. בײדע טראַגיש אומגעקומען אין היטלער־חורבן.

אונדזערע משמשים פלעגן זיך מײנסטנס פאַרנעמען מיט די ענינים פון הויף־לעבן — מיט מײַן פאָטערס רבישע און פער־זענלעכע אָנגעלעגנהײטן; מיט די משפחה־ אָדער שטוב־ענינים האָבן זיך פאַרנומען צװײ איבערגעגעבענע הויז־פרײַנד, חיים־משה מלמד און בעריש כהן.

חיים־משה איז געװען אַ „בית־המדרש זיצער", שטענדיק געזעסן און געלערנט מיט די בית־המדרש בחורים. געװען אַ שטרענגער, ערנסטער ייִד, זעלטן באַװיזן אַ שמײכל אויף זײַן אײדל, בלאַס פּנים, געװען פאַרשלאָסן אין זיך, אָפּגעזונדערט, אַלײן... חיים־משה פלעגט אָבער שטילינקערהײט, קײנער זאָל

נישט באַמערקן, היטן די טריט פון מיין פאַטער, אים נאָכגיין אומעטום און אויפשרייבן יעדעס וואָרט תורה, וואָס ער האָט שבת און יום־טוב געזאָגט ביים טיש פאַר זיינע חסידים.

בעריש כהן איז געווען גאַר אַן אַנדערער טיפּ. אויף זיין פּריש ראַזאָווע געזיכט האָט שטענדיק געשוועבט אַ גוּ־טינקער שמייכל. די דאגות פּרנסה האָט ער איבערגעלאָזט פאַר זיין ווייב, און ער אַליין פלעגט זיצן אין אונדזער הויז, זייער אָפט אין „עזרת נשים", און ליבלעך שמועסן מיט זיין רבינס בני־בית. בעריש כהן איז אויך געווען אונדזער באַגלייטער אין דער הויפּטשטאָט ווען מיר פלעגן פאָרן נאָך פאַרשיידענע קניות. ער איז געווען באַהאַוונט און „אויסגעקאָכט" אין אַלע אונדזערע שטוביקע עסקים און — תמיד גרייט געווען צו גיין אין פייער פאַר זיין רבין און זיין רבינס קינדער.

אין מיטן אָט דעם רעש און געפילדער פון דעם נייעם רבישן הויפלעבן — בית־המדרש, חסידים, מקורבים, משפּחה — האָט ביי מיין פאָטער, דעם יונגן רבין, זיך גענומען וועבן אַ נייער חלום, אַ חלום פון מנוחה, פון שלווה — איינצואָרדענען אין זיין הויף אַ מין קליינעם פאָלוואַרק; אַן אייגן שטיקל פעלד, גרינס — דער עיקר פאָרן געזונט פאַר זיינע אָפּגעציטערטע קינדער, זיי זאָלן טרינקען מילך „גלייך פון דער קו" און עסן גאָר פרישע אייער. און באַלד איז טאַקע אויסגעבויט געוואָרן אַ גרויסע שטאַל און אַ הינערשטייג; אַ גרויסע פעטע קו, אַ ווייסע ציג און אַ סך עופות האָבן אָנגעהויבן אַרומשפּאַצירן אין אונדזער רבישן הויף — אַן התחלה פון אַ פאָלוואַרק, פון מנוחה, פון שלווה...

פאָרן ממונה איבערן דאָזיקן פאָלוואַרק האָט מיין פאָטער באַשטימט איינעם פון אונדזערע בית־המדרש־בחורים, פּנחסל

ר׳ אלתרס — אַ יונגער קלײנגעװיקסיקער בחור מיט אַ קײַ־לעכדיקער פּלײצע און פּלאַטשיקער נאָז, אָבער מיט אַ גוטינקן אײבּיק־גליקלעכן שמײכל אויפן פּנים. פּנחסל האָט אַלע זײַנע יונגט־יאָרן פאַרבראַכט אין אונדזער הויף, צוזאַמען מיט זײַן אַלטיטשקן טאַטן ר׳ אלתר — אײנער פון די ערשטע װאָר־קער חסידים. נאָכן טויט פון זײַן װײַב האָט ר׳ אלתר אײַנ־געפּאַקט טלית־און־תּפילין, גענומען זײַן אײנציק ײנגל פאַר דער האַנט און אַװעק מיט אים צו זײַן רבין אין אָטװאָצק און דאָרט געלעבט אין אַ קלײן בוידעם־שטיבל פון אונדזער װיליע, ביז זײַן לעצטן טאָג.

פּנחסל איז געװען אַ גליקלעך באַשעפעניש; ער האָט מורא געהאַט פאַרן רבונו של עולם, ליב געהאַט זײַן רבין און זײַן רבינס קינדער און אַלע בעלי־חיים אויף גאָטס װעלט. אונדזער הויף איז געװען פּנחסלס װעלט, אונדזער הויז — זײַן היים. אין טאָג פון דער חופּה פון זײַן רבינס טאָכטער, איז פּנחסל געקומען צו לויפן אַ פאַרסאָפּעטער אַ פאַריאַכמע־טער און אָפּגעגעבן דער כּלה אַ „קװיטל״ — זי זאָל אים בענטשן...

אַ קנאַפּ יאָר נאָך אונדזער אָנקומען אין זײדנס װיליע, אין אַ רעגנדיקן האַרבסט טאָג, י״ב חשון, תּרס״ז, איז מײַן מוטער געשטאָרבן, אין עלטער פון צװײ און דרײַסיק יאָר, און איבערגעלאָזט פינף יונגע קינדער. אין יענע שװערע טרויע־ריקע טעג, װען מײַן מוטער איז געלעגן שטיל און פאַרטראַכט אויפן האַמאַק אין געדיכטן סאָסנע־װאַלד פון אונדזער װיליע, פלעגט מײַן פאָטער אָפט שטײן לעבן איר און טענהן, אַז „פּיקוח נפש איז דאָך אפילו דוחה שבת״, און ערשט דעמאָלט

האָט זי מסכים געווען טועם צו זיין פון די ספּעציעלע קיילעכלעך פלייש, וואָס דאָקטוירים האָבן איר געהייסן עסן ווי אַ רפואה פאַר איר שווערער קראַנקהייט...

מיין מוטער איז געווען די צווייטע פרוי ביי מיין פאָטער. זיין ערשטע פרוי, אַ טאָכטער פון ראַדאָמסקער רבין (דער „חסד לאברהם"), איז געשטאָרבן אין קימפּעט צוזאַמען מיט איר ערשט געבוירן קינד, — קורץ נאָכן זיידנס ערשטער נסיעה קיין ארץ-ישראל.

אין אַסך יאָרן אַרום, ווען מיין פאָטער האָט שוין אַליין געהאַט אויסגעגעבענע קינדער, האָב איך אים אַ מאָל געהערט זאָגן צו זיינס אַ מקורב: „ראַדאָמסק? — ראַדאָמסק איז געווען דאָס איינציקע גוטע יאָר מיינס"...

להיפּך צום וואַרקער אַסקעטישן הויף איז דער לעבנס-שטייגער אין ראַדאָמסק געשטאַנען אין צייכן פון „ווייבער-שער הערשאַפט", דער הערשאַפט פון דער ראַדאָמסקער רביצין. להיפּך צום אַסקעטיזם, וועלט-פאַרעמדקייט און פרומער דעספּאָטיע פון זיידן, האָט מיין פאָטער באַגעגנט אין ראַ-דאָממק לעבנספרייד און לעבנס-חכמה, און דעם זיידנס באַפעלן ווי אַזוי צו געשטאַלטן זיין בכורם סדר־היום זוי אַן איידעם אויף קעסט אין זיין שווערס הויף, האָט זיך באַלד אַנגעטראָפן אויף דער זעלבסטהערשעריי און זעלבסטזיכערקייט פון דער ראַדאָמסקער רביצין.

בעת דער פאַרקנסונג פון זיין עלטסטן זון מיטן ראַדאָמס-קער הויף, האָט מיין זיידע אַריינגעטראָגן אַ פּונקט אין די תנאים, אַז דאָס יונגע פּאָרפאָלק וועט נאָך דער חתונה צוזאַמען מיט אים פאָרן קיין ארץ-ישראל. שפּעטער אָבער, ווען דער שנורס מוטער האָט זיך קאַטעגאָריש אָפּגעזאָגט אַוועקצולאָזן

איר יונגע מעוברתע טאָכטער מעבר־לים, האָט דער זיידע טייטלענדיק אויף זיין האַנטפלאַך אויסגערופן: „דאָ וועט מיר האָר וואַקסן, אויב זי וועט בלייבן מיין שנור“. די יונגע שנור איז געשטאָרבן אַ יאָר נאָך איר חתונה, אין קימפּעט. מיין פֿאָטער, נאָך ניט קיין גאַנצע זיבעצן יאָר אַלט, איז אַריינגע־פֿאַלן אין אַ שווערער מרה־שחורה. זיין שווער, דער „חסד לאַברהם“, האָט באַוויינענדיק זיין עלטסטע יונג־פֿאַרשטאָר־בענע טאָכטער אויסגערופן: „ד ע ם איידעם פֿאַרלירן איז פּונקט ווי מיין טאָכטער פֿאַרלירן“. און מיין זיידע האָט דערקלערט: מער איז ער זיך ניט משדך מיט אַ רבישן הויף; ער וועט מיט זיינע קינדער פֿון היינט אָן טאָן שידוכים מיט איינגענע וואַרקער חסידים, און זיי, די טעכטער פֿון זיינע חסידים, וועלן אים אַוודאי שטענדיק און אין אַלעמען פֿאָלגן...

זעקסטער קאפיטל

גאכן זיידנס פטירה

טרויער אין הויף. — משפחה־
סכסוכים. — די מומע צביהלע. —
איר ניט־גליקלעכע יוגנט. — דער
פעטער ישעיהלע דער עילוי.

.6

די ידיעה פון טבריה וועגן דער פטירה פון זיידן ר' שמחה־בונם וואַרקער זצ"ל איז אָנגעקומען עטלעכע חדשים נאָך מיין מוטערס טויט. איין איינציק יאָר האָט ער דאָרט געלעבט, ניט געלאָזט זיך מער רופן רבי, געלעבט פשוט, איינזאַם, בלויז מיט עטלעכע אַלטע חסידים, צווישן זיי איינער פון די אַלטע וואַרקער, וואָס איז מיט אים אַוועק קיין ארץ־ישראל און פאַרבליבן ביי אים ביז דער לעצטער מינוט. און ב' שבט תרס"ז האָט ער, זיצנדיק אין פאָטעל, איינגעהילט אין טלית און תפילין, אויסגעהויכט זיין לעצטן אָטעם אין עלטער פון זיבן און פופציק יאָר.

זיין קבר האָט זיך מיין זיידע געהאַט אויסגעקליבן נאָך בעת זיין ערשטער נסיעה קיין ארץ־ישראל — אויפן בית־עולם אין טבריה, לעבן ר' מענדעלע וויטעבסקער.

די פלוצעמדיקע פטירה פון זיידן האָט געבראַכט אַ ראַדיקאַלע ענדערונג אין מיין פאָטערס געמיט. ער האָט שטאַרק געטרויערט נאָך זיין טאַטן, געווען פאַרעצבהט, פאַרקלערט און טיף אין האַרצן אָנגעהויבן רעווידירן זיין פריערדיקע קעגנערשאַפט צום זיידנס אויסטערלישן וועלט־באַנעם, און אָנגעהויבן וועבן אַ נייעם חלום — פאָרן קיין ארץ־ישראל אויף קבר־אבות.

מיין פאָטערס דריטע פרוי האָט געשטאַמט פון אַ קליין פויליש שטעטל פשעדבאָרזש, פון אַ ניט פערמעגלעכער מש־

פחה, דערפאַר אָבער פון גאָר גרויסן ייחוס — פון די ראָספּ־
שער, קוזמער, מעזשביזשער וואָס זייער ייחוס איז דער־
גאַנגען ביזן „ייד הקדוש".

אַז איך האָב דאָס ערשטע מאָל דערזען מײַן נײַנצן־
צוואַנציק־יעריקע שטיפמאַמע, האָב איך מיך דערשראָקן פאַר
איר לאַנגער, דאַרער געשטאַלט און ס'האָט זיך מיר געוואָלט
אויסרופן, זי זאָל זײַן פאַרזיכטיק, זיך ניט איבערברעכן... אַ
פּנים, זי האָט זיך אויך דערשראָקן — פאַר דעם גרויסן הויף,
פאַר די קליינע שטיפקינדער, פאַר דעם גרויסן דינסט־פּער־
סאָנאַל, פאַר די פּילצאָליקע צימערן — און זי האָט זיך פּלוצעם
צעלאַכט הויך אויפן קול. בײַ אונדז אין הויז האָט מען קיין
מאָל אַזוי הויך ניט געלאַכט...

מיטגעקומען מיט מײַן שטיפמוטער אין אונדזער הויז איז
אויך איר אַלטע מוטער, אַ דאַרע, קליינע, פלינקע יידענע מיט
אַ „מאַנסבילשן קאָפּ", ווי די ראָספּשער חסידים פלעגן זאָגן
אויף איר, וואָס האָט דערוואַרט, אַז אַלע אירע אַנטוויקלטע
אַמביציעס און צערונענע האָפענונגען זאָלן פאַרווירקלעכט
ווערן אין איר יונגער מיזינקע יוכבדל, און זי טאַקע פאַרקנסט
מיטן באַרימטן וואַרקער הויף. שפּעטער פלעג איך אָפט טרעפן
מײַן יונגע שטיפמוטער זיצן אויף דער קאַנאַפּע אין איר צימער
און וויינען. געוויינט מסתמא אויף איר פרעמדקייט אין איר
אייגן הויז, מיט אַ שוויגער, שטיפקינדער, קרובים, שמשים,
חסידים, משרתים. געוויינט אפשר אויפן תהום צווישן איר און
דער רייכער פערזענלעכקייט פון איר מאַן... געוויינט אפשר
אויף אירע מיידלשע יאָרן און יונג־ווײַבלשע צײַטן, וואָס זי
האָט זיך אוודאי גאַנץ אַנדערש פאַרגעשטעלט.

איז מײַן פאָטערס האָפנונג אויף מנוחה און שלוה גאָר אין

גיכן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אילוזיע. מחלוקתן האָבן זיך אָנגעהויבן אין אונדזער היים, צווישן מיין שטיפמוטער און איר שוויגער, מיין באָבע גאָלדעלע, און ירושה־סכסוכים צווישן מיין פאָטער און זיינע דריי יינגערע ברידער.

קעגן די מחלוקתן צווישן זיין געליבטער מאַמע און זיין יונגער פרוי איז מיין פאָטער אַלע יאָרן געווען הילפלאָז. די באָבע, די עקרת־הבית פון אונדזער הויז זינט מיין מוטערס טויט, האָט געפירט די באַלעבאַטישקייט אין רכישן הויף ביד רחבה, אויפן גאָר גרויסן שטייגער. אונדזער ווילע איז געוואָרן אַ היים פאַר דער גאַנצער משפחה, סיי פון טאַטנס און סיי פון דער מאַמעס צד. עס פלעגט זימלען ביי אונדז מיט קרובים — נאָענטע און ווייטע, באַזונדערס אין די זומער־חדשים, ווען זיי פלעגן קומען צו אונדז „אויף דאַטשע".

אונדזער יעדער „דאַטשע־גאַסט" האָט געגעסן זיינע ספּעציעלע מאכלים לויט דער פאַרשריפט פון זיין ספּעציעלן דאָקטאָר. איין מומע, פון דער באָבעס צד, האָט זיך באַזונדער אויסגעצייכנט מיט איר „אייער־דיעט"; זי האָט צוויי מאָל אַ טאָג געגעסן צו צוויי שיטערע אייער, און ביי יעדן מאָלצייט, צווישן אויפעסן איין איי און דאָס אַנדערע, פלעגט זי שטילינקערהייט רעדן צו זיך אַליין: „המ, צוויי אייער? ! — צוויי אייער, האָט מיר דער דאָקטאָר אַליין געזאָגט, איז פונקט ווי אַ האַלב פונט פלייש"... און געשמאַק געשעפּט מיטן זילבערנעם לעפעלע די שיטערע געלבלעכץ פון דער אייער־שאָלעכץ.

אונדזער הויף האָט געשפּרודלט אויך מיט יונגע „דאַטשניקעס". דאָס זענען מייסטנס געווען יענע כלה־מיידלעך אין דער משפחה, אויף וועמען ס'איז געפאַלן אַ חשד אויף אַן אָפּנייג פון דעם אויסגעטרעטענעם, דורות־אַלטן וועג פון

זײערע עלטערן. פּלעגן די עלטערן אָפּט מאָל טאַקע לאָזן זײערע טעכטערלעך בײ אונדז אױך איבער די לאַנגע װינטער־חדשים, האָפּנדיק, אַז אװירא דהצר װעט זײ מחזיר למוטב זײן...

איז טאַקע אַ מאָל בײ אונדז שיער גישט פאָרגעקומען אַ שאַרפער משפּחה־קאָנפליקט צוליב דער באָבעס אַ ברודערן־טאָכטער, אסתר הערץ. אסתר איז געװען אַן אינטעליגענט, קלוג, ענערגיש מײדל. זי האָט געענדיקט אַ פרעבל־שולע, גע־װען באַהאַװנט אין דער ײדישער ליטעראַטור, זיך געחברט מיט ײדישע קינסטלער און אַלע יאָרן געשטרעבט צו קענען אַװעק אין דער גרױסער װעלט. אָבער די אױסערגעװײנטלעכע, גרענעצלאָזע ליבשאַפט צו איר שװאַכער, אינטעליגענטער, אײדעלער מוטער האָט צונישט געמאַכט אַלע אסתרס יוגנט־חלומות. יעדער פּלאַן אירער צו פאַרלאָזן די הײם און אַװעקלאָזן זיך אין מרחקים, איז צעשטערט געװאָרן דורך איר שטענדיקער זאָרג: „און װאָס װעט זײן מיט מײן מאַמע?”...

נאָך דער אָקטאָבער־רעװאָלוציע איז אסתר, אַן אַ „זײ־געזונט”, אַװעק קײן רוסלאַנד, געװען דאָרט לערערין און ביז איר לעצטן טאָג געהאָפּט נאָך צו זען אַ מאָל איר מאַמען.

אסתר הערץ איז געװען די ערשטע װאָס האָט בשתיקה אַרײנגעבראַכט ײדישע צײטונגען און ביכער אין אונדזער הױז, אונדז דערצײלט װעגן ײדיש טעאַטער, װעגן די קאָנ־צערטן פון שניאורס כאָר אין װאַרשעװער „הזמיר”, און װעגן „פּועלי ציון” אױף דער קאַרמעליצקע גאַס.

באַלד אָבער האָט זיך מײן פאָטער װעגן דעם דערװוּסט, זיך שטאַרק דערשראָקן פאַר אסתרס אײנפלוס אױף זײנע קינ־דער און אונדז שטרענג אָנגעזאָגט מער זיך מיט איר נישט

צו הברן. דערפאר אבער האט ער אונדז געקויפט חומשים מיט א יידישער איבערזעצונג (דער „בית יהודה”), יעדן פרייטיק־צונאכטס פארהערט זיין טעכטערל אין דער סדרה פון דער וואך און געווען שטאלץ אויף איר „גוט קעפל”, ווי ער האט זיך אויסגעדריקט. און זיין יונגערן, ליבסטן זון האט ער דער־לויבט צו לערנען דעם „תניא” און געמיינט, אז דער עברי־טייטש פון תנ”ך און די רעליגיעזע פילאסאפיע פון חב”ד וועלן זיין א שוצוואל ארום זיין הויז קעגן דער דרויסנדיקער וועלט און אירע צייטשטראמען...

אין אט דער דאזיקער רחבותדיקער הויפישער אטמאס־פער האט זיך מיין באבע גאלדעלע, צום ערשטן מאל אין איר לעבן, געפונען אין איר ריכטיקער ראל. מיטן אנקום אבער פון מיין שטיפמוטער, האט זי דערפילט, אז דאס הויז גליטשט זיך ארויס פון אירע הענט און גייט אריבער אין רשות פון איר יונגער שנור... און זיי ביידע, — מיין באבע אין איר יארנ־לאנגער פארוויטאגדיקייט און מיין שטיפמאמע אין איר אומבאהערשטקייט און אומדערפארנקייט — האבן פארבי־טערט דאס לעבן אין אונדזער היים.

אין דעם ירושה־סכסוך מיט זיינע ברידער, איז אבער מיין פאטער נישט געווען נאכגיביק און זיך געהאלטן ביי ס׳זייניקע: מיינע פעטערס האבן נישט געוואלט אנערקענען מיין פאטערס זכות־בכורה אויף א טאפלטן ירושה־טייל און נישט די ירושה־רעכט פון זייער שוועסטער אויף נכסי דלא ניידי. מיין פאטער האט געהאלטן מיט מיין מומע צביהלע, געפאדערט פאר איר א גלייכן ירושה־טייל און לבסוף — פארלאנגט א דין־תורה.

מיין מומע צביהלע האט זינט איר פריסטער יוגנט געהאט

אין איר עלטסטן ברודער דעם באַשיצער און באַהיטער. איר אייגענעם טאַטן האָט זי קנאַפּ וואָס געקענט, מיט אים קיין מאָל ניט נאָענט געווען. אירע קינדעריאָרן זענען געווען האַרטע און אָן פרייד. גאָרניט האָט מען געמעגט אין איר טאַטנס רבישן הויף — ניט שפּילן זיך מיט פרעמדע קינדער, ניט אַרומלויפן פריילעך אין וואַלד און זיך צוהערן צום אייגענעם ווידערקול, און אַפילו ניט אַריבערקלעטערן דעם הויכן צוים, וואָס האָט אַרומגערינגלט דעם זיידנס הויף און אים אָפּגעשיידט פון גאָר דער וועלט. איז טאַקע איין מאָל צוליב צביהלען אויסגעבראָכן אַ טומל אין זיידנס הויז: זי האָט, ניט געקוקט אויף איר טאַטנס שטרענגן פאַרבאָט, זיך שטיפעריש אַריבערגערוטשט אויף יענער זייט פאַרקאָן און אַרוים פון הויף, אויפן פרייען אַרום. אַז מען האָט צביהלען צוריקגעבראַכט אין הויף, האָט ר׳ שמחה־בונם וואַרקער אויסגערופן: „געלויבט דער אייבערשטער וואָס איך האָב בלויז איין טאָכטער!”.

צביהלע איז געווען הויך, שלאַנק, געהאַט צוויי שוואַרצע גרויסע טרויעריקע אויגן, אַ טרויער וואָס איז כמעט קיין מאָל ניט פאַרשוווּנדן, אַפילו ניט ביי איר האַרציקסטן לאַכן. און לאַכן פלעגט מיין מומע צביהלע זייער אָפּט, שטיל און האַרציק.

זיין איינציקע טאָכטער האָט ר׳ שמחה־בונם וואַרקער חתונה געמאַכט צו פופצן יאָר מיט אַ רב׳ס אַ זון פון דעם קליינעם פּוילישן שטעטל סאָליעץ, אַ דרייצניעריק ייִנגל, ישעיהלע דער עילוי, אויסגעזען האָט ער ווי אַ קינד פון אַכט. צביהלע איז שוין דעמאָלט געווען אַ פיזיש שיין־אַנטוויקלטע און רייפע פרוי. אונטער דער חופּה האָט דער חתן דערגרייכט ביז צו איר טאַליע...

צו דער חתונה פון דער איינציקער טאָכטער אין וואַרקער

הויף זענען זיך צונויפגעפאָרן חסידים פון גאַנץ פוילן. די געסט האָבן געמוזט זיין געקליידט לויט מיין זיידנס פאָרשריפטן: די פרויען אין הייבלעך — ניט אין פאַרוקן; די מענער אין ווייכע העמדער, ניט־געשטייפטע קעלנער און אין גרויסע, שוואַרצע, סאַמעטענע קאַפּלען אויף די קעפּ, מיט שוואַרצע זיידענע גאַרטלען אַרום זייערע לענדן. געטישט פאַרן ריזיקן עולם האָט מען אין מיטן גרויסן וואַלד פון דער ווילע. צו דער חופה האָט מען געפירט דעם חתן איבער די געדעקטע טישן איבערן גאַנצן הויף, מורא האָבנדיק דאָס ייִנגעלע זאָל חלילה ניט צעטראָטן ווערן פון דער מענטשן־מאַסע וואָס איז זיך צוזאַמענגעקומען פון גאַנץ פוילן צו דער שמחה ביים וואַרקער רבין.

צביהלעס פאַמיליע־לעבן איז ניט געווען גליקלעך. אירע ערשטע צוויי פרי־געבוירענע קינדער זענען געווען קרענקלעך און באַלד געשטאָרבן. און גאָר אין גיכן האָט זי פאַר־לאָזט איר פּופּצן־זעכצן־יעריקן מאַן און איז אַוועק צוריק אַהיים צו איר מאַמע אין וואַרקע אויף היפּשע עטלעכע יאָר.

די באָבע גאָלדעלע האָט איר גאַנץ לעבן ניט ליב געהאַט איר איינציקן איידעם, צו אים זעלטן אַ וואָרט אַרויסגערעדט און אים באַשולדיקט אין אַלע טראַגישע געשעענישן אין איר איינציקער טאָכטערס לעבן.

אין אַ צייט אַרום איז צביהלע צוריק צו איר מאַן, אויס־געוואַקסן אין אַ גאָטספאָרכטיקער מאַמע פון עטלעכע געזונטע, שיינע קינדערלעך און אָפּט מאָל געבעטן ביים רבונו־של־עולם זי זאָל זוכה זיין צו אַ „פולן פּיעקעליק קינדער" און אַ זעקל געלט צו זיי. ישעיהלע דער עילוי איז שפּעטער געווען אַ גוט־געוואַקסענער מאַן, אַן אָנגעזעענער רב אין שטעטל ביאַלאַ־

בזשעג, געהאַט אַ סך יידיש און אַלגעמיין וויסן און — אַן איינגנאַרטיקן קאָמפּלעקס: ער האָט קיינמאָל קיינעם ניט גע־קוקט גלייך אין די אויגן. בעתן רעדן צו עמיצן, — סיי צו אַ פרוי סיי צו אַ מאַן — האָט מיין פעטער שטענדיק געהאַלטן זיינע אויגן אַראָפּגעלאָזט און האַלב־פאַרזשמורעט. אין שפּע־טערדיקע יאָרן, — אַ פּנים צו אַנטלויפן פון זיך אַליין — איז ער געוואָרן אַן אומאַנער חסיד, אַ חסיד פון אַ טויטן רבין, ר' נחמן בראַסלאַווער, אויף וועמענס קבר חסידים פלעגן זיך פאַרזאַמלען, לערנען גאַנצע טעג, טאַנצן גאַנצע נעכט און טרינקען „לחיים".

מיין פעטער ישעיהלע, זיין פרוי און זייערע דריי שיינע און געראָטענע קינדער האָבן די נאַצישע מערדער אומגע־בראַכט אין איין טאָג.

זיבעטער קאפיטל

פון אטוואצק קיין ווישקאוו און צוריק

פיקוח נפש — דוחה שבת. — די פריצייטיקע פטירה פון פעטער דודל.— די מומע געלע און איר משפחה. — דער פעטער ישראל יצחקל און זיין פאמיליע־לעבן.

.7

ביז צום פסק־דין אין די ירושה־ענינים האָט מיין פאָטער פאַרלאָזט דעם זיידנס ווילניע און איז מיט זיין משפחה אַוועק וווינען אין וויסקאָוו. ווישקאָוו איז געווען איינס פון די פּראָגרעסיווערע שטעטלעך אין דעמאָלטיקן פּוילן — אַ שטעטל מיט שולן, קינאָס, טאַנץ־זאַלן און אַפילו מיט עטלעכע אַפּי־ מילאַטאָרן. די חסידים אין ווישקאָוו האָבן מיין פאָטער אויפ־ גענומען מיט גרויס פּאַראַד, זייענדיק שטאָלץ מיט דער זכיה צו האָבן, צום ערשטן מאָל, אַ רבין אין זייער שטאָט. און פון ווישקאָוו געדענק איך דעם אויסטערלישן פאַל פון אַפענעם „חילול־שבת" אין אונדזער הויז:

לויט דער אַלטער וואָרקער טראַדיציע פלעגט מען אין אונדזער הויף גיין שבת און יום־טוב זייער שפּעט „צום טיש", זעלטן וווען פאַר חצות. פלעגט טאַקע דאָס גאַנצע הויזגעזינט, און באַזונדערס אונדזערע קעכינס, באַלד נאָך ליכטצינדן אַוועק אין זייערע שטובן אויסצורוען זיך פון דער שווערער ערב־ שבתדיקער האָרעוואַניע, וואָס האָט זיך אייגנטלעך אָנגעהויבן שוין דאָנערשטיק ביינאַכט מיטן באַקן חלות און קיכנס, כשר־מאַכן עופות, קאָכן פיש, צוגרייטן דעם טשאָלנט, אויפ־ שטעלן דעם שבתדיקן קעסל־טיי און פאַרשיידענע אַנדערע צוגרייטונגען אויף אַ גאַנצן מעת־לעת פאַר דער גאַנצער מש־ פּחה און פאַר דעם גרויסן עולם חסידים, וואָס פלעגט זיך צוזאַמענפאָרן צום רבין.

פלעגט ניט איין מאָל טרעפן, אַז מיין פאָטער איז געשטאַ־
נען מיטן כוס וויין אין האַנט, אַרום אים אַ גרויסע עדה יידן,
און געוואַרט ביז דאָס גאַנצע ווייבערשע געזינדל וועט זיך
צונויפקומען, נאָך דעם ערב־שבת־דרימל, הינטער דער טיר
פון דער גרויסער שמשים־שטוב צו הערן „קידוש".

האָט אין איינעם פון יענע פרייטיק־צונאַכטסן ביי
אונדז פאַסירט אַן אויסטערלישע זאַך: די הויפּט־קעכין,
אַ גרויסע, געזונטע, דיקע יידענע, איז פּלוצעם אַוועקגעפאַלן אַ
פאַרחלשטע, געלעגן מיט פאַרגלייזטע אויגן און שווער גע־
קרעכצט. דאָס גאַנצע הויזגעזינד און שכנים זענען זיך אין אַ
פּאַניק צונויפגעלאָפן, זי געוועקט, געררופן, געשריגן, געגאָסן
אויף איר אייז־קאַלט וואַסער, אָבער דאָס אַלץ און נאָך פאַר־
שיידענע אַנדערע סגולות האָבן ניט געהאָלפן. זי איז געלעגן
באַוווּסטלאָז, זיך קיין ריר ניט געטאָן. מען איז שנעל געלאָפן
נאָך אַ דאָקטאָר.

אַז דער דאָקטאָר פון שטעטל, אַ יונגער, עלעגאַנטער מאַן,
מיט גאָלדענע שפּאַקולן אויף דער נאָז און מיט גלאַנציקע
שוואַרצע האָר פאַרקעמט אין אַ גלייכן שרינט, איז אַריין אין
אונדזער שטוב אין סאַמע פרייטיק־צונאַכטס פאַר קידוש,
האָבן זיך די חסידישע בחורים און יונגעלייט שנעל אַוועקגע־
רוקט אין אַ ווינקל און זיך אָנגעהויבן שושקען איינער מיטן
אַנדערן. דער דאָקטאָר האָט זיך אַרומגעקוקט, געהייסן עפע־
נען די פענצטער און באַפוילן תיכף־ומיד צו ברענגען אַ
ספּעציעלן רעצעפּט. די חסידים האָבן אויפגעציטערט, זיך
איבערגעקוקט הילפלאָז און געבליבן ווי פאַרשטיינערט; מיין
פאָטער, אָבער, איז האַסטיק צוגעגאַנגען צו דער געלט־שאַנק
און מיט אַ שטרענג־ערנסטן טאָן זיך געווענדעט צו מיר:

„זעמט, זאָלסט געדענקען — פיקוח נפש איז דוחה שבת", און תיכף געהייסן ברענגען דעם רעצעפּט פון דער גוישער אַפּטייק.

אונדזער דינסט-פּערסאָנאַל איז געווען כמעט אַן אינטעג־ראַלער טייל פון רבישן הויף, און אַ האַרציקע באַציונג האָט תמיד געהערשט צווישן זיי און אונדזערע קינדער. מיר פלעגן זיי אַנפאַרטרויען אונדזערע קינדערישע „ענינים" און ענמת־נפשן, און זיי אונדז — זייערע פערזענלעכע דאגות און צרות. באַזונדערס געטריי און איבערגעגעבן צו די קינדער איז גע־ווען אונדזער קעכין זיסל די פּשיטיקערין, די „האַלבע עגונה", ווי מען פלעגט זי רופן. זיסל איז באַלד נאָך דער חתונה זיך פונאַנדערגעגאַנגען מיט איר מאַן און יאָרנלאַנג געווען ביי אונדז. איר אויפגאַבע איז געווען אַכטונג צו געבן אַז די קינדער זאָלן עסן. פלעגט זיסל ניט איין מאָל זיך אַוועקשטעלן הינטער דער טיר פון אונדזער שמשים-שטוב און וויינען אויפן קול, כדי מיין פאָטער זאָל הערן, אַז „די קינדער עסן ניט". זיסלס געטריישאַפט איז אָפט מאָל דערגאַנגען צו לעכערלעכן קאָמיזם: איין מאָל אין אַ ווינטערדיקן דאָנערשטיק-ביינאַכט, ווען אונדזערע קעכינס, העלפערינס און איינגייערינס זענען שוין געווען פאַרטיק מיט אַלע ערב-שבתדיקע הכנות און דער זייגער האָט שוין געשלאָגן צוויי, האָב איך זיך אויפגעכאַפּט פון שלאָף און דערזען לעבן מיר זיסלען, מיט אַ גרויסן הייסן קאָטלעט אויפן טעלער. „נעם, עס עפּעס" — האָט זי זיך ביי מיר געבעטן רחמים — „האָסט דאָך היינט נאָך גאָרניט געגעסן"...

צומאָרגנס, ווען אונדזערע שטוב-מענטשן האָבן חוזק געמאַכט פון איר משונהדיקן איינפאַל, האָט זיסל פרום פאַר־

גלאָצט די אויגן און אויסגערופֿן: „עין לאָכט, וועד ווייסט וויפֿל הימלען דער רבי האָט אויסגעקלעטערט נאָך דער נשמה פֿון דער טאָכטער"!

אַז דאָס בית־הדין האָט צוגעפּסקנט מיין פֿאָטער זיין זכות הבכורה, האָט ער תיכף זיך דערפֿון אָפּגעזאָגט, אויסנעמענדיק אָבער אַ תנאי, אַז עס זאָל אָנערקענט ווערן די ירושה־רעכט פֿון דער מומע צביהלע אויף נכסי דלא ניידי. ערשט דעמאָלט האָבן מיר פֿאַרלאָזט ווישקאָוו און צוריק געקומען קיין אָט־וואָצק און זיידנס ווילע.

דעם זיידנס ווילע איז באַשטאַנען אַ חוץ דער צוויי־שטאָקיגער געביידע אין מיטן וואַלד, וווּ מיר האָבן געוווינט, פֿון נאָך עטלעכע, קלענערע הייזער. מיין פֿאָטער האָט גלייך באַשטימט איין הויז פֿאַר זיין ייִנגסטן ברודער, דעם קראַנקן דודל. מיין פֿעטער דודלס קראַנקהייט האָט לאַנג געלויערט אויף זיין לעבן און געדריקט אויף די געמיטער פֿון אונדזער גאַנצער משפּחה. די באָבע האָט געגלייבט און געהאָפֿט, אַז די פֿעטע זשיוויצע פֿון די אָטוואָצקער אַלטע סאָסנעביימער וועלן פֿאַרהיילן די קאָווערנע אין דער לונג פֿון איר ייִנגסטן זון. אָבער — אַ קורצע צייט נאָך זיין אַריבערקלייבן זיך אין אונדזער ווילע, איז דער פֿעטער דודל נפֿטר געוואָרן אין עלטער פֿון ניין און צוואַנציק יאָר, און איבערגעלאָזט אַ יונגע אלמנה מיט פֿיר יתומים.

אַ קורצע ווײַלע פֿאַר זיין יציאת־נשמה האָט ער צוגע־רופֿן צו זיך מיין פֿאָטער און אים געזאָגט: „אַז דער רבון העולם וועט מיך לאָזן לעבן, זאָג איך צו פֿון היינט אָן צו דאַווענען פֿרי און עסן פֿרי". דער פֿעטער דודל פֿלעגט זיצן

איינגעהילט אין טלית און תפילין און דאַווענען ביז שפּעט נאָך מיטאָג, טייל מאָל ביז פאַר נאַכט, טראָגן די טענות פון זיין געליבטער פרוי און טראָגן דעם היתר פון זיין ברודער, דעם רבין, „עפּעס טועם צו זיין" פאַרן דאַווענען. זענען טאַקע זיינע לעצטע ווערטער אין זיינע לעצטע מינוטן געווען אַ צוזאָג: פרי צו דאַווענען, און פרי צו עסן...

מיין פעטער דודלס פרוי, די מומע געלע, איז געווען אַ טאָכטער פון ר' משה-טוביה סטאַניסלאַווער, אַ ייד ניט קיין באַזונדערס גרויסער למדן, דערפאַר אָבער איינער פון די איבערגעגעבנסטע וואַרקער חסידים. זיין ריזיק-הויכע און ברייטע געשטאַלט מיט דער צעפּאַטלטער, האַלב-געלבלעכער באָרד, און שוואַרץ-סאַמעטענער יאַרמולקע אויף זיין גרויסן קאָפּ, פלעגט ממש אַנוואַרפן אַ פחד אויף יעדן איינעם און צוגלייך אַרויסרופן גרויס דרך-ארץ. אַז ר' משה-טוביה פלעגט זיך באַווייזן אויף די געסלעך פון סטאַניסלאַוו* זענען יידן און ניט-יידן שטיין געבליבן פאַרגאַפט; איינער פון זיינע מקורבים פלעגט לויפן פאַרויס פאַכנדיק מיט די הענט אין דער לופטן און אויסרופן: „ר' משה-טוביה, ווייבער; ר' משה-טוביה, ווייבער!" — דאָס איז געווען אַן אָנזאָג פאַר די ווייבער, אַז זיי זאָלן מאַכן אַ „וואַרע" און אַוועק גיין אין אַ זייט, ווייל ר' משה-טוביה קומט אָן...

די מומע געלע פלעגט מיט אַסך הומאָר דערציילן פאַרשיידענע קוריאָזן פון איר טאַטן. יעדן פרייטיק נאָך ליכט-צינדן, ווען אַלצדינג אין הויז איז שוין געווען גרייט צום אָנקום פון דער „שבת-מלכה", אויפגערוימט, ציכטיק,

* סטאַניסלאַוו־מאַזאָוויעצקי.

די זילבערנע לײכטערס אױפן װײס־געדעקטן טיש, — פלעגט ר׳ משה־טוביה אַרײנפּאַלן אין קיך מיט אַ ברײטן „גוט שבת״, אױסגיסן אױפן פּאָל אַ פלאַש שמעקעװדיק װאַסער און אױסרופן: „אַ מחיה, דער שבת שמעקט! דער שבת שמעקט!״.

מײן זײדע, ר׳ שמחה־בונם װארקער, האָט פאַרקנסט זײַנע צװײ ייִנגסטע זין, דעם פעטער משהלע און דעם פעטער דודל, מיט ר׳ משה־טוביה סטאַניסלאַװערס צװײ שײנע און לוסטיקע טעכטער, רױזע און געלע, זײענדיק זיכער, אַז זײ, טעכטער פון ניט קײן „פרעמדן״ רבין און פון אַ ייִד ניט קײן גביר, נאָר פון זײן אײגענעם, פשוטן געטרײען חסיד, — זײ װעלן אים שטענדיק און אין אַלעמען פאָלגן...

נאָך דעם פעטער דודלס פטירה האָט מײן מומע געלע באַהאַלטן איר אַלמנה־צער טיף אין האַרצן און אָנגעהױבן פון דאָס נײ אײנאָרדנען איר לעבן: געעפנט אַ שניטקראָם אין שטאָטישן טײל פון אָטװאָצק*, דערצױגן אירע קינדער אױפן רבישן שטײגער, און געװוען זײער אָנגעזען און געשעצט אין שטעטל. סוחרים האָבן געהאַלטן סײ פאַר אַ חוב און סײ פאַר אַ פאַרגעניגן צו האַנדלען מיט דער „רביצין געלעלע״, װי זי פלעגט זיך רופן, װאָס האָט געקענט לײזן די שװערסטע געשעפטלעכע פּראָבלעמען מיט אַ קלוג װאָרט און אַ ליב געלעכטערל.

איר יוגנט־טרױם צו זײן אַן „אמתע״ רביצין, איז פאַר־

* אָטװאָצק איז געװען אײנגעטײלט אין צװײ טײלן: פון אײן זײט באַן־סטאַנציע — דאָס שטעטל מיט די קראָמען, שול, מקווה וכדומה; פון דער אַנדערער זײט — דאָס באַרימטע קוראָרט, מיט די רײכע װיליעס און טײערע פּענסיאָנאַטן.

ווירקלעכט געוואָרן ערשט אַסך יאָרן שפּעטער, ווען זי האָט שוין געהאַט אויסגעגעבן אירע קינדער און אַליין געווען נאָך גאָר יונג. זי האָט חתונה געהאַט קיין זאַוויערטשע, מיטן קרימאַלאָווער רבין ר׳ נתן־נחום ראַבינאָוויטש, געפירט אַ שיין הויז, געווען באַליבט סיי ביי אירע שטיפקינדער, סיי ביי די חסידים ביז — זייער אַלעמענס אומקום דורך די נאַצישע מערדער.

מיין פאָטערס צווייטער ברודער, מיין עלטסטער פעטער ר׳ ישראל־יצחקל, איז אַוועק קיין וואַרקע, זיך געגרייט צו באַנייען דעם אַלטן פאַרלאָזענעם וואַרקער הויף און געוואָרן רבי. אָבער — אין איין יאָר שפּעטער איז ער נפטר געוואָרן אין שטעטל פּיאַסעטשנע און איבערגעלאָזט אַ יונגע אלמנה מיט דריי קינדער פון זיין ערשטער יונג־פאַרשטאָרבענער פרוי ריוועלע.

ריוועלע איז געווען אַ טאָכטער פון אַ לאָדזשער גביר, ר׳ יעקב־יצחק גליקסמאַן, אַ ייד אַ למדן, אַן אַלטער וואָרקער חסיד. זי איז געווען אַ שיינע פרוי מיט אַ סך געשמאַק און אַ הומאָרפולן כאַראַקטער. דאָס האָט איר אָפט מאָל געהאָלפן זיך אַרויסצודרייען פון איר שווערס שטרענגע באַפעלן. די באַפעלן פלעגן זיך מייסטנס באַציען אויף די בגדים, וואָס זי פלעגט באַקומען פון וואָרקער הויף. פלעגט די מומע ריוועלע זיך פירן צו טראָגן די דאָזיקע בגדים בלויז אַזוי לאַנג ווי זי האָט זיך געפונען אין קרייז פון איר מאַנס משפחה און מקורבים. אין איר עלטערנס הויז אין לאָדזש אָבער, פלעגט זי פאַרבייטן דעם שלייער אויף אַ מאָדערן הייבל, און דאָס טולעפל אויף אַ גאָר מאָדערן, שיין קלייד.

אין גיכן האָט מיין זיידע ר׳ שמחה־בונם זיך דערוווּסט

פון זיין שנורס המציאה, און די יונגע, לוסטיקע ריוועלע איז געשטעלט געוואָרן אונטער דער קאָנטראָל פון זיידנס אַ מקורב, ר' לייביש טורקער, דער אַלטער ימים־נוראימדיקער בעל־תפילה אין וואַרקער הויף. ר' לייביש טורקער איז געווען אַן אַנגעזויערטער וואַרקער חסיד, אַ קלוגער, פרייליכער ייד, מיט אַ חוש פאַר הומאָר. ער פלעגט אָפט און מיט גרויס הנאה חוזק מאַכן פון אַלע רבישע הייף — אָפט מאָל ניט פאַרשווינדיק דעם הויף פון זיין אייגענעם רבין.

אַז ר' לייביש טורקער האָט באַקומען דעם באַפעל פון מיין זיידן „אַכטונג צו געבן" אויף דער גרויסשטאָטישער שנור אין לאָדזש, פלעגט ער זיך פירן אַ טאָג פאַר זיין אָפיציעלן באַזוך ביי ריוועלען, איר צו וויסן טאָן וועגן זיין אָנקום. מיין מומע האָט באַלד פאַרשטאַנען דעם ווונק, און יעדער מאָל ווען ר' לייביש טורקער איז אַריינגעקומען צו איר פאָטער ר' יעקב־יצחק גליקסמאַן אין הויז, האָט ער געפונען זיין רבינס שנור אָנגעטאָן לויט אַלע פאַרשריפטן פון איר שווער, און אַ כשרער באַריכט איז אָוועק אין וואַרקער הויף...

נאָכן פריצייטיקן טויט פון דער מומע ריוועלע, האָט מיין זיידע בשום אופן ניט מסכים געווען, אַז זיין זון זאָל חתונה האָבן מיט אַ „שוועסטער נאָך אַ שוועסטער", טענהנדיק, אַז אויך די שוועסטער וועט אים ניט פאָלגן. מיין באָבע גאָלדעלע האָט געהאַלטן מיט איר זון, דעם יונגן אַלמן, וואָס האָט אין זיין אומפאַרגעסלעכער ליבשאַפט צו זיין פאַרשטאָרבענער פרוי געוואָלט בלייבן אין איר משפחה־קרייז און אויך געהאָפט, אַז זיין שוועגערין וועט זיין אַ גוטע שטיפמוטער צו זיינע קליינע קינדער. אויף אַלע אינטערווענצן פון אַלטע חסידים און מקורבים, אַז דער זיידע זאָל מסכים זיין צום שידוך, האָט

ער געענטפערט: „איך בין ברוך־השם אן עקשן!"...

נאכן זיידנס פטירה האט מיין פעטער ישראל־יצחקל חתונה געהאט מיט זיין שוועגערין צביה, אבער — נאך צוויי יאר פאמיליע גליק איז ער נפטר געווארן אין עלטער פון עטלעכע און דרייסיק יאר. זיין יונגע פרוי איז צוריק אוועק קיין לאדזש אין איר פאטערס הויז, די יתומים זענען געקומען צו אונדז, און מיין פאטער איז געווארן דער טאטע פון זיין עלטסטן ברודערס דריי קינדער.

מיין פאטערס ערשטע און שטרענגסטע פאראָרדענונג אין הויז איז געווען ניט צו מאכן חס־ושלום דעם מינדעסטן חילוק צווישן זיינע און זיין ברודערס קינדער. דער עיקר האט ער שטארק מקפיד געווען אויף דער באציונג פון מיין עלטסטן ברודער יצחק צו אונדזער שוועסטערקינד מענדעלע, דעם עלטסטן זון פון מיין פארשטארבענעם פעטער.

מענדעלע איז געווען א יונג בהורל מיט אלטע מיחושים, גוטהארציק, ענייוותדיק, דעם אייגענעם איך שטענדיק פאר־רוקט אין שאטן; פול מיט רחמנות צו זיך אליין און צו דער גאנצער וועלט, — גאנץ אנדערש פון מיין ברודער יצחק, וואס איז געווען א יאזאגער צו אלעם פשוטן און געזונטן.

באלד נאך דער פארקנסונג פון זיין עלטסטן זון מיטן אלעקסאנדער הויף, האט מיין פאטער אוועקגעשיקט א שליח מיוהד קיין אלעקסאנדער און באלד איז אויך זיין ברודערס עלטסטער זון פארקנסט געווארן מיטן זעלביקן רבישן הויף. און זייער שטארק איז אכטונג געגעבן געווארן, אז עס זאל חס־ושלום ניט געמאכט ווערן קיין שום אונטערשייד צווישן דיביידע חתן־בחורים, סיי אין זייער אויסשטייער, סיי אין זייערע כלה־מתנות.

אכטער קאפיטל

די חתונה אין אלעקסאנדער הויף

מיין ברודערס חתונה. — דאס
ארעס־מאלצייט. — חתונה־קליידער.—
די נסיעה קיין אלקסאנדער.

.8

מיין פאטערס ערשטער פריידיקער מאמענט זינט יענע לאנג פארגאנגענע אבער ניט־פארגעסענע טעג אין זיין גליק־לעכער יוגנט אין ראדאמסק, איז געווען די חתונה פון זיין עלטסטן זון אין אלעקסאנדער הויף. א חתונה מיט א גרויסן פארנעם און גרויסארטיקע פארמען, געפייערט מיט גרויס פאראד, — אין געוואלדיקן קאנטראסט צו דער אסקעטישער טראדיציע פון ווארקער הויף.

וואכן־לאנג פאר דער חתונה האט אונדזער הויז געווימלט מיט מענטשן: קוכערס, קעכינס, בעקערס, סארווערס, העלפע־רינס און איינגייערינס, שכנטעס און סתם־ווייבער — אלץ האט זיך פלייסיק און ערנסט געפארעט ארום דער ערשטער און גרויסער שמחה אין אטוואצקער הויף. אלע קאמערן, ווערא־נדעס, באלקאנען, פאדערצימערן, — אלץ איז געווען פול אנגעשטאפט מיט זעק מעל, קאסטנס צוקער, קוישן אייער. פעסלעך פוטער, קאסטנס מאנדלען, ראזשינקעס, אלערליי צוקערוואַרג און פארשיידנסטע פרוכטן, געצוקערטע און פריי־שע, — מיטצונעמען קיין אלעקסאנדער אויף דער חתונה און אויף די גאנצע זיבן טעג שבע־ברכות.

באזונדערס פייערלעך און ערנסט איז אין דער וואך פון דער חתונה געפראוועט געווארן דאס „ארעם־מאלצייט” פאר אלע ארעמע־לייט פון דער שטאט און פון דער אומגעגנט. מיין פאטער זעלבסט האט זיך פארנומען מיט די הכנות צום מאל־

צייט און אכטונג געגעבן, אַז אויף די לאַנגע, גרויסע טישן, אויסגעשטעלט אין אַ „ח" (סימן ח׳י) זאָלן זיין אויסגעשפּרייט נייע ווייסע טישטעכער, אָנגעצינדן ליכט אין אַלע זילבערנע לייכטערס און קאַנדעלאַברעס און אַ סך וויין אויף די טישן — געדעקט אין באַזונדערע צימערן .פאַר די מענער און פאַר די ווייבער. „נאָר ניט אַבי יוצא צו זיין" — האָט ער צו אונדז געטענהט און אונדז באַפוילן אָנצוטאָן זיך אין יום־טובדיקע קליידער און זיצן צוזאַמען מיט די אָרעמע ווייבער. ער אַליין איז געזעסן מיטן חתן אויבן אָן, אַרום זיי די אָרעמע־לייט און געפּראַוועט שעהן לאַנג טיש, מיט די בעסטע מאַכלים און משקאות. נאָכן „טיש" האָט דער חתן געטיילט געלט די אָרעמעלייט און אַוועק מיט זיי אין אַ חסידישן טאַנץ.

אין אַ גאַנץ באַזונדערער קאָכיקער אַטמאָספער האָבן זיך אין יענע שמחה־טעג באַוועגט די פרויען פון אונדזער משפחה: אַן אַטמאָספער פון שניידערקעס, נייטאָרקעס, פּוצערקעס. אַ פּנים די תאווה צו קליידער האָט זיך מיט איר גאַנצער קראַפט דורכגעבראָכן ווי אַ רעאַקציע צו דער אַסקעטישער פירונג אין ר׳ שמחה־בונמס הויף.

חדשים לאַנג האָבן זיך אונדזערע ווייבערשע פּראַצעסיעס געצויגן פון רבישן הויף צו די עלעגאַנטסטע און מאָדערנסטע שניידער־סאַלאָנען אין דער פּוילישער הויפּט־שטאָט — נאָך תתונה־קליידער, צומאַרגנס־קליידער, שבע־ברכות־קליידער און סתם קליידער — פאַר דער באָבען, פאַר אונדזער שטיפמוטער, פאַר אַלע מומעס, קוזינקעס, כלה־מיידלעך אין דער משפחה און פאַר גאַנץ יונגוואַרג, — פון זייד, סאַמעט, טיול, וואָל, און פון די בעסטע, טייערסטע סחורות. דאָס אַלץ איז געווען אונטער דער אָנפירונג פון מיין באָבע גאָלדעלע, איינע

פון די גרעסטע מבינטעס אין הילכות ווייבערשע מאָדעס.

די דאָזיקע ווייבערשע אַקטיוויטעט איז געווען פאַרבונדן מיט ניט ווייניק קוריאָזן. אונדזער הויפּט־שניידערקע, פרוי קעלער פון טוואַרדע־גאַס, איז געווען באַקאַנט מיט איר אומ־פּינקטלעכקייט, — אַן אייגנשאַפט, וואָס האָט פאַרביטערט דאָס לעבן פון אירע קליענטינס. אין איר גאַנצער לאַנגיאָריקער שניידעריי האָט פרוי קעלער קיין איין מאָל ניט באַוויזן פאַרטיק צו מאַכן אַ קלייד צום טערמין. פלעגן אין איר ווערק־שטעל טאָקע אָפּט פאַרקומען סקאַנדאַלן און קריגערייען. כלות האָבן ספּאַזמירט, מתותנתטעס געחלשט, געוויינט, און גע־וואָרט אויף זייערע באַשטעלטע קליידער. פרוי קעלער, וואָס איז אייגנטלעך געווען מער קינסטלערין ווי שניידערין, פלעגט אין אַזעלכע פאַלן בלייבן רויק און ווי ניט איר מיינט מען, שטיל אַ זאָג טאָן, סתם אין דער וועלט אַריין: „ניט פאַרטיק געוואָרן" און געבראַכט אירע קליענטינס אין פאַרצווייפלונג.

אַז ס'האָט זיך דערנעענטערט דער טערמין פון מיין ברו־דערס חתונה און קיין איין קלייד איז נאָך ניט געווען פאַרטיק, האָט מיין באָבען אַרומגעכאַפּט ממש אַ שרעק און נאָך לאַנגע באַראַטונגען האָט זי באַשלאָסן, אַז מיר אַלע צוזאַמען פאָרן אַריין קיין וואַרשע און טרעטן ניט אָפּ פון פרוי קעלערס הויז ביז זי וועט ניט פאַרענדיקן אונדזערע קליידער. און כך הווה — די באָבע, די מומע צביהלע, מיינע קוזינקעס, די כלה־מיידלעך און די יינגערע קינדער — אַלע זענען מיר אַריינגעפאָרן צו פרוי קעלער, געבליבן דאָרט זיצן אַ גאַנצע נאַכט, געמאָסטן, געפּאַסט און ווידער געמאָסטן די אומצאָליקע בגדים — ביזן גראָען טאָג אַריין.

צום לעצטן לאָקאָמאָטיוו־פייף פון אונדזער ספּעציעל אָפּ־

געדונגענעם צוג פון ווארשע קיין לאדזש אויפן וועג קיין אלעקסאנדער, איז פארפארן א פארסאפעטע, א פאריאכמעטע די פרוי קעלער מיט א דראזשקע אנגעפאקט מיט הויכע פודלעס, קופערטס, וואליזעס, בייטלען, — די חתונה-קליידער פארן גאנצן הויזגעזונד, דורכשטופנדיק זיך א וועג דורך אן עולם חסידים מיט פלעשער בראנפן אין די הענט, וואס האבן באלאנגערט דעם צוג, געטרונקען „לחיים", געווונטשן דעם רבין מזל-טוב און אוועק אין א חסידים-טאנץ אויפן ווארשעווער „ווינער וואקזאל".

אז מיין ברונעטע, הויכע, שלאנקע מומע צביהלע איז אריין אין חתונה-זאל פון אלעקסאנדער הויף, אנגעטאן אין איר ציטרינפארביק אטלעסן קלייד, אויסגעהאפטן מיט בלויע סאמעטענע בלומען און מיט א לאנגן שלעפ, — איז דער הונדערטקעפיקער ווייבער-עולם געבליבן שטיין פארגאפט מיט א פארכאפטן אטעם. אבער באלד האט זיך אויפגעהויבן א בייזע שושקעריי אין זאל: אזא קלייד, א קלייד פאר אן ארטיסטקע, אזא קלייד פארן ווארקערס טאכטער! און אין אזא קורצער צייט נאך „אים" זכרונו לברכה, נאך זיין דרך!

אונטערן דרוק פון דער גערעדעריי צווישן חסידים און אפשר דערשראקן פאר זיך אליין, פאר דער אומגעהויערער ענדערונג אין זיין הויף זינט דעם זיידנס פטירה, האט מיין פאטער צו מארגנס נאך מיין ברודערס חתונה פארהאנדלט מיט זיין שוועסטער זי זאל מוותר זיין אויף דעם „ארטיסטקע-קלייד"... מיין מומע צביהלע אין איר גרענעצלאזער ליבשאפט און פיעטעט פאר איר ברודער דעם רבין, האט נאכגעגעבן.

יארן-לאנג איז דאס ציטרינפארביקע קלייד מיט די געהאפטענע בלאע סאמעט-בלומען געהאנגען אין מיין מומעס

שאַנק, פאַרנייט אַרום און אַרום מיט אַ ווייס ליילעך. אין אַ סך יאָרן שפּעטער, ווען די מעשה „אַרטיסטקע קלייד" איז שוין געווען פאַרגעסן און די מומע צביהלע איז געווען פאַרבעטן צו אַ „שול־פּירן" פון וואָרקער רב'ס, הרב זילבערשטיין, טאָכ־טער, איז זי צו צו דער שאַנק אָנצוטאָן דאָס קלייד. זי איז גע־בליבן שטיין אַפּהענטיק. דאָס ווייסע ליילעך איז געווען פאַר־נייט איבערן קלייד פון אַלע זייטן, און — עס איז געווען שבת.

מער האָט מיין מומע צביהלע דאָס דאָזיקע קלייד נישט אָנגעטאָן.

די מומע צביהלע איז געווען אַ „גאָלדענע באַלעבאָסטע", אירע מלבושים האָבן תמיד געבלאַנקט, איר וועש־שאַנק איז געווען ממש זוי אַן אויסשטעלונג. נאָך יעדער וועש פלעגט זי יעדע זאַך באַזונדער דורכקוקן קעגן דער זון צי ס'איז ניטאָ קיין שפּרינקעלע דערויף, און געפונענדיק עפּעס דעם מינדסטן פּגם, פלעגט זי זיך ווענדן צו דער באָבע און אין אַ פאַרדריסלעכן טאָן איר זאָגן: „אָ, ווען איך קען פּוי־ליש!"... דאָס האָט געהייסן, אַז ווען זי קען פּויליש, וואָלט זי זיך שוין געווען אויסגעטענהט מיט דער וועשין, ווי עס באַדאַרף צו זיין...

די וועשין, די אַלטע שבת־גוייה אין דער באָבעס הויז, האָט שוין פאַרשטאַנען, וואָס די מומע צביהלע מיינט און פלעגט כיכגדיק פון געלעכטער שנעל אַרויס פון צימער...

מיין ברודערס כלה, מיין שוועגערין מלכהלע, איז געווען איינע פון די שענסטע פרויען: מיטלגרויס, פול־שלאַנק, צוויי גרויסע הימל־בלאָע אויגן אין אַן אַלבאַסטער־ווייס געזיכט מיט אַ קאָפּ גאָלד־בלאַנדע לאָקן.

זי איז געווען די גרעסטנסטע טאָכטער אין אַלעקסאַנדער הויף און זיך זייער געגרייסט מיט זיך זעלבסט, מיט איר הויף און מיט איר מאַן. זי איז איר גאַנץ לעבן געווען שטאָלץ אויף דעם וואָס וואַרקער חסידים האָבן געהאַלטן, אַז איר מאַן, איז געווען דער פּראַטאָטיפּ פון זיידן ר׳ שמחה־בונם — אין אויסזען און אין כאַראַקטער.

מיין שוועגערינס מוטער, די עלטסטע שוועסטער פון אַלעקסאַנדער רבין (דער „ישמח ישראל״), „שבעלע קאַזאַק״, ווי חסידים פלעגן זי רופן, איז געווען די הויפּט־אַנפירערין פון אַלעקסאַנדער הויף, די ראַטגעבערין פון איר ברודער דעם רבין און גלייכצייטיק די אַנפירערין פון איר גרויסער זאַקן־פאַבריק. שבעלע איז געווען אַ באַרימטע פרויען־פיגור אין דער דעמאָלטיקער חסידישער וועלט. זי פלעגט מיט מאַמעשטאָלץ און הויפישער זעלבסטזיכערקייט דערציילן ווי די גרויסע זאַקן־פאַבריקאַנטן און סוחרים פון טיף רוסלאַנד פלעגן זיך ביי איר בעטן זי זאָל זיי געבן איר טאָכטער מלכהלע פאַר אַ שנור און פאַרגעשלאָגן זייערע גרויסע פאַרמעגנס.

מיין ברודער און מיין שוועגערין האָבן זיך צום ערשטן מאָל געזען אונטער דער חופה. זיי זענען פאַרבליבן דאָס גליקלעכסטע, פאַרליבטסטע פּאָרפאָלק ביז דעם לעצטן טאָג פון זייער לעבן.

ניינטער קאפיטל

אין די טעג פון דער ערשטער וועלט־מלחמה

רדיפות און גירושים. — דער אנט־
לויף פון דער אלטער היים. —
ווארשע. — די פטירה פון מיין פא־
טער. — מיין פעטער רבי ר׳ משה׳לע.

.9

אין יענעם פרייטיק נאָך מיטאָג, דער ערשטער טאָג פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז אונדזער הויז געווען פול געפאַקט מיט מענטשן: אַלטע מאַמעס, יונגע פרויען און צעשראָקענע קליינע קינדער זענען געשטאַנען צוזאַמענגעפרעסט הינטער דער טיר פון מיין פאַטערס צימער און ביטער געוויינט, — דער רבי זאָל זיי צוזאָגן אַז זייערע זין, מענער און טאַטעס וועלן בשלום קומען צוריק פון דער מלחמה. מיין פאַטער איז געשטאַנען בײַם פענצטער, געקוקט אין געדיכטן וואַלד אַריין, געשוויגן און מיט זיין גרויסער פאַטשיילע זיך געווישט די טרערן פון די אויגן.

די מלחמה האָט געדויערט לענגער ווי מען האָט געמיינט. יידן האָבן ביסלעכווייז אָנגעהויבן פאַרלאָזן זייערע אַלטע איינגעזעסענע היימען אין די שטעט און שטעטלעך און אַוועק זוכן זיכערקייט און שוץ אין דער הויפּטשטאָט פון פּוילן, ווו מען האָט געגלייבט צו זיין זיכערער סיי קעגן דעם אַלגעמיינעם הונגער־שונא און סיי קעגן דעם ספּעציפיש יידישן גורל — פּאָגראָמען, גירושים, פאַרפאָלגונגען.

מיין פאַטער האָט זיך לאַנג געווערט קעגן דעם געדאַנק צו פאַרלאָזן דעם זיידנס ווילע, די דורות־לאַנגע היים מיט די גרויסע שענק ספרים, אָנגעזאַמלטע אין משך פון פיל צענדליקער יאָרן; ער איז געוואָרן ערנסטער, פאַרטראַכטער און עצבותדיקער. די פּאָגראָם־כוואַליעס, שחיטות פון גאַנצע

ייִדישע קהילות אין רוסלאַנד און פּוילן, דער כּסדרדיקער שטראָם הײמלאָזע, אַרויסגעיאָגטע פֿון שטעט און שטעטלעך און — צום סוף — די מוראדיקע ידיעה וועגן אַכזריותדיקן אומקום פֿון דעם אַלעקסאַנדער רבינס ר׳ שמואל־הערשס עלטסטן זון, ר׳ פּײוועלע, אין ראַדעם, וואָס אין זײַן הויז זענען אַרײַן צאַרישע סאָלדאַטן, אים אַוועקגעפֿירט אין נאָענטן וואַלד און אים אויפֿגעהאָנגען. דאָס אַלץ האָט געבראַכן מײַן פֿאָטערס ווידערשטאַנד קעגן פֿאַרלאָזן זײַן הויף. דער לעצטער קלאַפּ איז געקומען, ווען אין אײנעם פֿון יענע טעג זענען אַרײַן קאָזאַקן אין אונדזער בית־המדרש, געמאַכט אַ רעוויזיע, געזוכט געווער אין ארון־קודש און דערקלערט, אַז זײ ווײסן זיכער אַז דער „ראַווין איז אַ דײַטשער שפּיאָן״...

אויף צו מאָרגנס זענען טירן און פֿענצטער פֿון אונדזער גרויס הויז אין אַטוואָצק פֿאַרהאַקט געוואָרן מיט ברעטער, אַלע גרעסערע זילבערנע כּלים פֿאַרגראָבן געוואָרן אין וואַלד, און מײַן פֿאָטער מיט זײַן גאַנצער משפּחה זענען אַוועק קײן וואַרשע, פֿאַרלאָזנדיק דעם זײדנס ווילע, ווּהין ער האָט זיך שוין מער ניט אומגעקערט...

אײנער פֿון מײַן פֿאָטערס געטרײַע חסידים, ר׳ יוסל ראָזנבלאַט, האָט אונדז אָפּגעגעבן זײַן זעקס־צימער־וווינונג אויפֿן גרזשיבאָוו, ווּ מיר זענען פֿאַרבליבן אַ לאַנגע צײַט ביז מיר האָבן באַקומען אַ פּאַסנדיקע אײגענע דירה.

נאָך דער מלחמה ווען ר׳ יוסל ראָזנבלאַט האָט זיך אומגעקערט פֿון סאָוויעט־רוסלאַנד, ווּהין ער איז געהאַט אַנטלאָפֿן, און געקומען זען זײַן רבינס קינדער, האָט ער אויסגערופֿן: „איך קום אָקאָרשט פֿון רוסלאַנד, אָבער די אמתע וועלט־רעוואָלוציע זע איך ערשט איצט — אָט דאָ!״...

די קאָמפּליצירטע פּערזענלעכקייט פון מיין פאָטער און די נאָך מער קאָמפּליצירטע לעבנס־באַדינגונגען האָבן פאַר־טיפט דעם דואַליזם אין זיין וועזן, אין פולשטענדיקן היפך צו דער שטאָלענער אויסגעהאַלטנקייט און גאַנצקייט פון זיידן. ווען די נייע ווינטן, וואָס האָבן אָנגעהויבן ווייען אויף דער יידישער גאַס אין די יאָרן נאָענט צו דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָבן אָנגעהויבן אַריינדרינגען אויך אין זיין הויף, די סאַמע פעסטונג פון דעם חסידיש־פאַרפרומטן לעבן אין דעמאָלטדיקן פּוילן, און ווען דער אומפאַרמיידלעכער תהום צווישן דור און דור האָט אָנגעהויבן אָנוואַרפן זיינע שאָטנס אויך אויף זיינע אייגענע קינדער, איז מיין פאָטער געוואָרן מורא־דיק דערשראָקן און אַסך געטראַכט וועגן זיידנס ווערטער פאַר זיין אָפּפאָר קיין ארץ־ישראל: „יידן, עס ברענט אַ פייער און קיינער זעט ניט!". דאָס וואָס ער האָט עס דעמאָלט ניט איינגעזען, האָט ער שפּעטער באַטראַכט ווי אַ גרויסן פעלער, ווי אַ פערזענלעכן דורכפאַל, און אָפט מאָל שפּעט ביי נאַכט פלעגט ער שפּאַנען איבער זיין גרויסן צימער און שעפּטשען צו זיך: „טאַטע, דו ביזט גערעכט געווען!"...

פאַרציטערט איז ער געשטאַנען פאַרן נייעם, אומבאַ־קאַנטן, פאַרן בייט פון די דורות. זיין וועלט האָט געהאַלטן ביים צוזאַמענברעכן, און איין מאָל, נאָך די ימים־נוראים, האָט ער מיך צוגערופן און מיר געזאָגט: „ווייסט, דעם יום־כיפּור האָב איך פאַרלייגט תפילות, אַז אויב מיינע קינדער וועלן חס־ושלום ניט בלייבן יידן, זאָלן זיי ניט האָבן קיין קינדער, דער דור זאָל זיך אויסלאָזן"...

מיין פאָטער איז ערנסט קראַנק געוואָרן. דער ערשטער וואָס האָט געוווּסט דעם דיאַגנאָז פון זיין פאַטאַלער קראַנק־

הייט, איז געווען ר׳ משה־לייזער חסיד, מיין פֿאָטערס ערשטער מורה־הוראה אין דער צייט פֿון זיין אַמאָליקן רבנות אין קליינעם שטעטל, און זיין נאָענטער פֿריינד.

ר׳ משה־לייזער חסיד, ווי מען פֿלעגט אים רופֿן צווישן די וואַרקער חסידים, איז נאָך געפֿאָרן צום זיידן, ר׳ שמחה־בונם, געווען אַ ייד אַ למדן, געפֿירט אַלע וויכטיקע בוררותן אין יידישן וואַרשע, און געווען בקי אין דער יידישער און ניט־יידישער פֿילאָסאָפֿישער ליטעראַטור. ביי זיין שמאָל טישל אין טונקעלן צימער אויף אָגראָדאָווע־גאַס האָט ר׳ משה־לייזער חסיד געזוכט דעם תכלית פֿון דער וועלט, געוואָלט וויסן דעם סוד פֿון באַשאַף און געפֿונען — שכחה פֿאַר זיין אייגן פֿאַרפֿעלט לעבן... אָבער איבער אַלעם איז געשטאַנען זיין ליבשאַפֿט צו זיין איין און איינציקן, זייער באַגאַבטן און אינטעליגנטן זון, מיכאל. דער יונגער מיכאל איז געווען זיין טאַטנס לעבנס־אינהאַלט און שענסטער טרוים. און אַז מיכאל איז געוואָרן אַ קאָמוניסט, אין די יאָרן ווען דאָס לעבן פֿון אַ קאָמוניסט אין פּוילן איז געווען ממש הפקר, האָט ר׳ משה־לייזער חסיד מיט זיינע אייגענע הענט איינגעפּאַקט דאָס רענצל און אים אַריבערגעשמוגלט אויף יענער זייט גרענעץ, קיין דייטשלאַנד, ווויסנדיק, אַז ער וועט זיין איינציקן זון שוין קיין מאָל מער ניט זען.

פֿון מיין פֿאָטערס אָפֿטע און לאַנגע שמועסן מיט ר׳ משה־לייזערן, איז געווען קענטיק די מוראדיקע זאָרג, וואָס האָט אים באַפֿאַלן אין דער לעצטער צייט פֿון זיין קראַנקהייט, וועגן דעם קיום פֿון יידישקייט אין צוקונפֿטיקן פּוילן. „דאָס יידישקייט גייט אונטער", פֿלעגט ער זיך פֿאַרקלאָגן פֿאַר ר׳ משה לייזערן און געווישט די טרערן פֿון די אויגן...

עס האָבן ניט געהאָלפן די קאָנסוליומס פון גרויסע דאָק־טוירים אין וואַרשע און ניט די פּראָפעסאָרן אין בערלין, ווי מען האָט מיין פאָטער געבראַכט אין די לעצטע טעג פון דער מלחמה. איינשטימיק האָבן זיי פעסטגעשטעלט דעם פאַטאַלן דיאַגנאָז. שטיל, אויסגעלאָשן און פינצטער איז געוואָרן אונדזער רוישיקע היים. מיין באָבע איז געוואָרן וואָס אַ מאָל איינ־געשרומפּענער, איינגעבויגענער; יעדער מאָל ווען זי האָט זיך דערנענטערט צום קראַנקן־בעט פון איר עלטסטן און גע־ליבטסטן זון, פלעגט ער מיט די לעצטע כוחות ענדערן זיין יסורימדיקע גרימאַסע אויף אַ בלאַסן שמייכל און צו איר שעפּ־טשען: „מאַמע, ס'איז מיר היינט אַסך בעסער, ברוך השם, אַסך בעסער"...

עטלעכע טעג פאַר דער פּטירה האָט ער צוגערופן די באָבען און צו איר געשעפּטשעט: „אַ בלום, אַ שמעקעוודיקע בלום".

צום ערשטן און צום לעצטן מאָל האָב איך אוועקגע־שטעלט אין מיין טאַטנס צימער אַ בלום — אַ פּורפּור־רויטע גרויסע, שמעקעוודיקע אַזאַליע.

ל"ג בעומר תרע"ט (1919) איז מיין פאָטער נפטר געוואָרן אין וואַרשע אויף דזשעלנאַ גאַס נומער 14, אין עלטער פון ניין און פערציק יאָר, אין זעלביקן עלטער ווי זיין זיידע, דער מיטעלער וואַרקער. ער איז געווען אַ ביסל וויניקער צייט רבי פון זיין זיידן, קנאַפּע ניינצן יאָר.

אויפן גאַנצן וועג פון דער לוויה, בעת דער טויזנט־קעפּיקער עולם האָט זיך געצויגן איבער די יידישע גאַסן פון דער פּוילישער הויפּטשטאָט ביז צום גענשער בית־הקברות, האָט מיין באָבע געהאַלטן אין איין שעפּטשען: „נו, ס'וועט

דאָך שוין ניט לאַנג דויערן, איך וועל דיר דאָך באַלד ווידער זען... עס וועט ניט לאַנג דויערן"... און ביטער געשלוכצט.

אַ טאָג נאָך דער שבעה זענען הסידים אַריין אין אונדזער הויז, געטרונקען בראָנפן און אויסגערופן צו מיין עלטסטן ברודער יצחק: „לחיים רבי!".

אין זיידנס ווילע אין אָטוואָצק זענען פאַרבליבן מיין ברודער, דער יונגער רבי, מיט זיין פאַמיליע און אונדזער יונגע שטיפמוטער מיט אירע נאָך גאָר יונגע פינף קינדער. מיר, די ערשטע קינדער, האָבן פאַרלאָזן די אַלטע היים, אַוועק אין מרחקים. אין גאַנץ אַנדערע וועגן און דרכים... אויף שטענדיק.

נאָך מיין פאָטערס פטירה איז אויך געוואָרן רבי זיין איינציק פאַרבליבענער ברודער, מיין פעטער משהלע, אין פאַלעניץ, נעבן וואַרשע. דער פעטער משהלע איז געווען אַ גוטמוטיקער, ליבלעכער, שטילער, רויקער מענטש. נאָכן פריצייטיקן טויט פון זיין געליבטער פרוי, די מומע רויזע, איז ער פאַרבליבן אַלע זיינע יאָרן אַליין, מיט זיינע נאָך גאָר יונגע קינדער.

בעתן געזעגענען זיך מיט אים פאַר מיין ענדגילטיקן פאַרלאָזן אונדזער היים, האָט מיין פעטער מיט אַ צאַרטן שמייכל מיר געזאָגט: „נו, זעסט, איצט איז דאָך שוין אַלץ אַנדערש; אַלע זענען דאָך שוין אַנדערש... נאָך וואָס האָסט דו גראָד באַדאַרפט זיין די ערשטע?". מיין ענטפער, אַז דער „יתרון" פון „ערשטן" איז דאָס „אויספּלאַסטערן", דאָס „אויסגלייכן" דעם שווערן וועג, אויף וועלכן אַנדערע גייען שפּעטער אַ סך לייכטער — איז מיין ליבן פעטער זייער געפעלן געוואָרן און ער האָט זיך מיט מיר האַרציק געזעגנט.

צענטער קאפיטל

אונטערגאנג

מיין ברודער דער רבי, — א
פרווו צו אנטרינען פון די נאצישע
מערדער. — גרויזאמער אומקום

.10

ביי מיין לעצטן באזוך אין אונדזער הויף אין אָטוואָצק, פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָט מיין ברודער לאַנג גערעדט וועגן ארץ־ישראל, דערמאָנט דעם טאַטנס חלום צו פאָרן אויף קבר־אבות קיין טבריה און געגלייבט אַז ער, דער ממלא־מקומו, וועט דעם חלום פאַרווירקלעכן. אָבער באַלד האָט אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה. דער לעצטער טעלעגראַפישער געשריי נאָך הילף, נאָך אַ סערטיפיקאַט קיין ארץ־ישראל פאַר מיין ברודער דעם רבין, איז אָנגעקומען שוין צו שפּעט. פון מיטן וועג קיין ווילנע (צוזאַמען מיטן אַמשינאָווער רבין ר׳ שמעון ז״ל) האָט ער זיך אומגעקערט אין זיידנס ווילע. זיין קראַנקע פרוי, מיין שווענערין מלכהלע, איז דורך אַ פאַטאַלן טעות אַוועקגענומען געוואָרן אין אַן אַנדער שטעטל. מיין ברודער האָט באַין־אופן ניט מסכים געווען ממשיך צו זיין דעם וועג אָן זיין פרוי, און זיך אומגע־קערט מיט די קינדער קיין אָטוואָצק.

די טראַגישע פּרטים וואָס ווערן דערציילט וועגן דעם גרויזאַמען אומקום פון מיין ברודער און זיין גאַנצער משפּחה: פאַר זיינע אויגן זענען דערשאָסן געוואָרן זיין פרוי און קינדער. ער איז געשטאַנען די גאַנצע צייט איינגעהילט אין טלית אומכאַוועגלעך, פאַרשטיינערט און געשעפּטשעט ווידוי. פּלו־צעם איז דער נאַצישער עקזעקוטאָר אַ שפּרונג צו געטאָן צו אים, אים אַ ריס געטאָן פון טלית און אויסגעשריגן: „נו,

דו ביזט דאָך אַ הייליקער, איך גיב דיר נאָך פינף מינוט צייט
צו בעטן ווער עס זאָל אומקומען — איך אָדער דו!".
דער נס איז ניט געשען.

דער פּלאַץ ווו עס איז קנאַפּע ניינציק יאָר געשטאַנען דעם
יידנס ווילנע מיטן גרויסן בית־המדרש אין אָטוואָצק, אויף
בערעק יאָסעלעוויטש־גאַס, איז איצט פאַרוואַקסן מיט גראָז —
אַ פעלד באַארבעט דורך אַ פּוילישן פּויער.
ארץ, אל תכסי דמם!